

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
(σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών/Ι.Τ.Ε.)

Κατερίνα Λημνίδα

Δερβίσηδες στα χρόνια του Κρητικού Πολέμου: η ίδρυση και η
λειτουργία του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ (1650 – 1711)

Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών στην τουρκολογία
Επιβλέπων καθηγητής : Ηλίας Κολοβός
Ρέθυμνο 2014

Περιεχόμενα

Εισαγωγικά	1 - 5
Κεφάλαιο 1ο: Τάγματα δερβίσηδων στην Κρήτη του πολέμου	
- Οι Οθωμανοί στην Κρήτη	6 – 8
- Η εδραίωση της οθωμανικής εξουσίας	8 – 12
- Η εδραίωση του Ισλάμ	12 – 15
- Δερβισικά τάγματα	15 – 17
- Η έλευση και η δράση των Μπεκτασήδων δερβίσηδων	18 – 20
Κεφάλαιο 2ο: Ο τεκές του Χοράσανι - ζαντέ	
- Βιογραφικά στοιχεία για τον Χορασάνι – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ μέσα στο έργο του Γιουνούς Μπέη «Η διάδοση του μπεκτασισμού στην Κρήτη»	21 – 25
- Η ίδρυση του τεκέ στη Βόνη	25 – 26
- Η ίδρυση του τεκέ στο φρούριο Ιναντιέ	27 – 29
- Τα πρόσωπα	29 – 32
Κεφάλαιο 3ο: Η πρώτη περίοδος λειτουργίας	
- Η θρησκευτική – πνευματική λειτουργία του τεκέ	33 – 38
- Η κοινωνική λειτουργία	38 - 39
- Η οικονομική οργάνωση και οι οικονομικές δραστηριότητες του τεκέ	40
Τα βακουφικά έσοδα του τεκέ	40 – 43
Η καλλιέργεια της γης και άλλες πηγές εισοδήματος	44 – 50
- Αρχιτεκτονική δομή	51 – 52
Συμπεράσματα	52 – 55
Παράρτημα	56- 62
Βιβλιογραφία	63- 67

Εισαγωγικά

Ο σουφισμός¹, ο ισλαμικός μυστικισμός, έχει ως στόχο την προσέγγιση και την ένωση με το θείο, μέσα από την ανάπτυξη τελετών και πρακτικών που επιτρέπουν μία βιωματική, συναισθηματική προσέγγιση με το Θεό. Για τους σουφί η ελεύθερη θρησκευτική έκφραση κρίνεται προτιμότερη από την αυστηρότητα των τύπων και του ηθικού κώδικα του σουνιτικού Ισλάμ, όπως το εξέφραζαν οι ουλεμά. Ο σουφισμός οργανώθηκε σε τάγματα. Οι σουφί, που έφεραν την ονομασία *δερβίσηδες*, ζούσαν οργανωμένοι σε αδελφότητες. Πυρήνας της κάθε *δερβίσηκης* κοινότητας ήταν ο *τεκές* και ενίοτε ο τρόπος ζωής τους παρέπεμπε στα χριστιανικά μοναστήρια. Κάθε τάγμα οργανωνόταν γύρω από τον ιδρυτή του και ανέπτυξε ιδιαίτερες πρακτικές και αντιλήψεις, που εκτείνονταν από την ορθοδοξία έως την ακραία αίρεση.

Οι δεσμοί που ανέπτυξε η οθωμανική εξουσία με το Ισλάμ των *δερβίσηδων* υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικοί από τις απαρχές της ίδρυσης του οθωμανικού κράτους. Το 1324, με ένα έγγραφο που έχει χαρακτηριστεί το «πιστοποιητικό γέννησης» του οθωμανικού κράτους, ο Ορχάν (1326 – 1362), παραχώρησε σε *δερβίσηδες* έκταση γης ανατολικά της Νίκαιας στη Μικρά Ασία². Οι πρώτοι Οθωμανοί ηγεμόνες επιδίωξαν την προσέλκυση και την προσέγγιση των *δερβίσηδων* μέσω της παραχώρησης δωρεών υπό το καθεστώς του *βακουφιού*. Η πρακτική αυτή εξυπηρετούσε ποικίλους στόχους της πολιτικής εξουσίας, καθώς η ίδρυση *τεκέδων* εξασφάλιζε τον πολιτικό έλεγχο τόσο το χώρου όσο και των πληθυσμών της Μ. Ασίας και στη συνέχεια των Βαλκανίων. Εξάλλου, οι Οθωμανοί ηγεμόνες στο πλαίσιο της προσπάθειας τους να εξασφαλίσουν τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους, προέβαλαν οι ίδιοι τη σύνδεση τους με το σουφισμό. Σε χρονικό του 15^{ου} αιώνα καταγράφεται πως ένας *δερβίσης*, ο *σεΐχης* Εντέ-μπαλί ερμήνευσε ένα όνειρο του σουλτάνου Οσμάν (πέθ. 1326). Σύμφωνα με αυτό το όνειρο, που

1 N. Clayer – A. Popovic, *EP*, λήμμα “*Tarika*” 251 – 255

2 C. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300 – 1923*, Αθήνα 2005, 37

αποτελέσει την πιο γνωστή ιστορία νομιμοποίησης της οθωμανικής δυναστείας, από τον ομφαλό του σουλτάνου φύτεψε ένα δέντρο που κάλυψε με τη σκιά του ολόκληρο τον κόσμο. Ο σείχης αναγνώρισε στο όνειρο αυτό τη μελλοντική κυριαρχία του Οσμάν και των απογόνων του³.

Η παρουσία και η δραστηριότητα που αναπτύσσουν οι δερβίσηδες σε αυτήν την πρώιμη φάση του οθωμανικού κράτους θεωρήθηκε επομένως σημαντική, αφού φαίνεται ότι έδωσαν ώθηση στην εξάπλωση και τη στερέωση της πολιτικής εξουσίας στις περιοχές που επεκτεινόταν οι Οθωμανοί. Έχει υποστηριχθεί ότι οι δερβίσηδες με τη συμμετοχή τους στις επεκτατικές, στρατιωτικές επιχειρήσεις των Οθωμανών, δημιουργούσαν μόνιμες εγκαταστάσεις πληθυσμών γύρω από τους τεκέδες που ίδρυσαν⁴, με τις ευλογίες ή τουλάχιστον την ανοχή της κεντρικής εξουσίας. Έτσι, δημιουργείται την περίοδο αυτή το πρότυπο και η παράδοση του δερβίση – πολεμιστή.

Στα εδάφη υπό οθωμανική κυριαρχία δραστηριοποιούνταν ποικίλα δερβισικά τάγματα, κάποια από τα οποία ήταν επίσημα αναγνωρισμένα από την κεντρική εξουσία και απολάμβαναν προνόμια και χρηματοδότηση, όπως ήταν τα τάγματα των Μεβλεβήδων, των Νακσιμπεντήδων, των Χαλβετήδων. Παράλληλα, όμως, δρούσαν και τάγματα που πρέσβευαν το μυστικισμό, που θεωρούνταν ενίοτε ετερόδοξος, όπως αυτό των Χουρουφίδων αλλά και μεμονωμένοι, περιπλανώμενοι σείχηδες, που συγκέντρωναν γύρω τους ένα κύκλο οπαδών. Αυτή η δεύτερη κατηγορία προκαλούσε συχνά εξεγέρσεις εις βάρος της οθωμανικής εξουσίας. Τα κινήματα αυτά και ιδίως κατά τον 16^ο αιώνα, οπότε και επικρατούν οι Σαφαβίδες στο Ιράν, αντιμετωπίστηκαν δυναμικά από τους Οθωμανούς με βίαιη καταστολή και διώξεις.

Μια από τις πρακτικές που εφάρμοσαν οι Οθωμανοί στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των λαϊκών αυτών εξεγέρσεων, πέραν της καταστολής, ήταν η στήριξη του τάγματος των Μπεκτασήδων⁵, μέσω της χρηματοδότησης του. Ο

³ S. Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ου αιώνα*, Αθήνα 2000, 39

⁴ Χ. Ινατζικ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300 – 1600*, Αθήνα 1995, 257

⁵ R. Tschudi, *ΕΠ*, λήμμα "Bektāshiyya"

σουλτάνος Βαγιαζήτ Β' (1481 – 1512) χρηματοδότησε την ίδρυση τεκέδων του συγκεκριμένου τάγματος, με σκοπό ετερόδοξοι νομαδικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας να προσελκυστούν στο σουνιτικό Ισλάμ⁶. Επίσης πολλοί από τους κυνηγημένους ετερόδοξους δερβίσηδες βρήκαν καταφύγιο στις τάξεις του συγκεκριμένου τάγματος την παραγμένη αυτή περίοδο.

Ιδρυτής του τάγματος, σύμφωνα με την παράδοση, υπήρξε ο Χατζή Μπεκτάς, ο οποίος έδρασε κατά το 13^ο αιώνα στη Μικρά Ασία. Γεννήθηκε στο Χορασάν, ανέπτυξε έντονη δράση στην Ανατολία και φαίνεται να υπήρξε μαθητής του Μπαμπά Ισχάκ, ενός από τους ηγέτες της εξέγερσης των Μπαμπαήδων, που σημειώθηκε το 1240 – 1241⁷. Μετά την καταστολή της εξέγερσης αποσύρθηκε στο Κιρσεχίρ, όπου βρίσκεται ο τουρμπές του (μασσωλείο) και φυσικά ο κεντρικός τεκές του τάγματος των Μπεκτασήδων.

Κατά τη διάρκεια του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα ο Μπεκτασισμός επεκτάθηκε ιδιαίτερα, τόσο στους αγροτικούς και νομαδικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας όσο και στους πληθυσμούς των Βαλκανίων. Διαμορφώθηκε σταδιακά ένα οργανωμένο και δραστήριο τάγμα και έχει ενδιαφέρον να εξεταστούν οι σχέσεις του τάγματος με την οθωμανική εξουσία, λόγω του γεγονότος ότι Μπεκτασήδες διατήρησαν τις ετερόδοξες αντιλήψεις και πρακτικές τους και συνδέθηκαν με το σιιτισμό. Έχει επίσης ενδιαφέρον το γεγονός, πως όσο στη Μικρά Ασία αναπτυσσόταν κατά το 15^ο και 16^ο αιώνα το κίνημα των Κιζιλμπάσηδων, τόσο η οργάνωση του τάγματος θεμελιώνεται περισσότερο και αυξάνονται οι δεσμοί του με την οθωμανική εξουσία. Είναι μάλιστα η περίοδος, που το τάγμα των Μπεκτασήδων συνδέεται στενά με το σώμα των γενιτσάρων.

Επομένως, διαπιστώνεται η διαμόρφωση ενός τάγματος επίσημα αναγνωρισμένου από τις οθωμανικές αρχές, γεγονός που αναδεικνύεται από την ίδρυση, τη λειτουργία και τη χρηματοδότηση των τεκέδων από την

⁶ Faroqhi, ό.π. 40

⁷ Ιναλτζίκ, ό.π. 330. Faroqhi, ό.π. 38 -39 και Δ. Κάκος, *Το τάγμα των Μπεκτασήδων στη Μικρά Ασία (14^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα). Κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές παράμετροι. Οι μαρτυρίες των περιηγητών*, Θεσσαλονίκη 2006, 49

οθωμανική εξουσία. Η πολιτική εξουσία φαίνεται να επιδεικνύει ανοχή στην ετεροδοξία των Μπεκτασήδων, έχοντας στόχο να ελέγξει, μέσω του τάγματος, τους πληθυσμούς που αμφισβητούσαν τη νομιμοποίηση της. Ωστόσο, παράλληλα, οι σχέσεις του τάγματος με την εξουσία ανά περιόδους φαίνεται να διαταράσσονται και να περνούν κρίση, με τις αρχές να βλέπουν με καχυποψία το Μπεκτασισμό.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τη δράση των Μπεκτασήδων δερβίσηδων στην Κρήτη κατά την περίοδο του πολέμου με τους Βενετούς (1645 – 1669), ο οποίος οδήγησε στην κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς και την ενσωμάτωση του στις επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Το ευρύτερο, επομένως, ερευνητικό πλαίσιο αφορά την έλευση και τη δραστηριότητα που αναπτύσσουν οι δερβίσηδες στο νησί, στο πλαίσιο πάντα της εκστρατείας. Το ενδιαφέρον μας, εντούτοις, επικεντρώνεται στη δράση του τάγματος των Μπεκτασήδων και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση του τεκέ του Χορασάνι-ζαντέ, ο οποίος ιδρύεται στο φρούριο Ιναντιέ στα περίχωρα του πολιορκούμενου Χάνδακα.

Ο πρώτος λόγος που υπαγόρευσε την επιλογή του θέματος συνδέεται με τη δυνατότητα που προσφέρει η περίπτωση της μελέτης της Κρήτης για την εξαγωγή παρατηρήσεων και συμπερασμάτων σχετικά με τις πρακτικές που ακολουθεί η οθωμανική εξουσία για την παγίωση της κυριαρχίας της, σε μια περιοχή που κατακτήθηκε χρονικά έξω από το «κλασικό» πλαίσιο. Ταυτόχρονα, επιτρέπει να ανιχνεύσουμε τη συμβολή των δερβίσηδων στην εδραίωση της νέας εξουσίας, στο χαρακτήρα της υπό διαμόρφωσης μουσουλμανικής κοινότητας του νησιού, καθώς και στον εξισλαμισμό του χριστιανικού πληθυσμού. Επίσης, επιχειρείται η ανάδειξη του πρότυπου του δερβίση - πολεμιστή και η επιβεβαίωση του για την περίπτωση της Κρήτης.

Ο δεύτερος λόγος συνδέεται με το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μελέτη της περίπτωσης ενός Μπεκτασικού τεκέ στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Αρχικά, παρουσιάζονται οι συνθήκες ίδρυσης του τεκέ, τα πρόσωπα και η δράση τους, καθώς και οι σχέσεις τους με την οθωμανική εξουσία.

Επιπλέον, επιχειρείται η ανίχνευση των λειτουργιών του τάγματος σε επίπεδο πνευματικό, κοινωνικό και οικονομικό. Τέλος καταγράφεται σε σχέση με τα παραπάνω το κτηριακό συγκρότημα του τεκέ, σπαράγματα του οποίου συνεχίζουν να υφίστανται μέχρι σήμερα.

Ο τεκές του Χορασάνι-ζαντέ ιδρύεται το 1650 και συνέχισε τη λειτουργία έως το 1923/1924, όποτε και λαμβάνει χώρα η Ανταλλαγή των πληθυσμών σύμφωνα με τα προβλεπόμενα της Σύμβασης της Λοζάνης. Διακρίνουμε τρεις περιόδους λειτουργίας του ιδρύματος : η πρώτη αφορά την περίοδο από το 1650 έως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, χωρίς να είναι διαπιστωμένη η ακριβής χρονολογία ερήμωσης του (σε έγγραφο του 1710 ο τεκές αναφέρεται ερημωμένος), η δεύτερη περίοδος ξεκινά το 1711, ενώ μετά από μια ακόμη περίοδο ερήμωσης, ο τεκές επαναλειτουργεί το 1811.

Ο τεκές ιδρύεται στις παρυφές του φρουρίου Ιναντιέ, ενός φρουρίου που χτίζεται για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του οθωμανικού εκστρατευτικού σώματος κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης πολιορκίας του Χάνδακα. Γύρω από το φρούριο διαμορφώνεται μια «ιδιότυπη» πόλη, που συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό ανθρώπων κατεξοχήν στρατιωτικών αλλά και ντόπιων και ταυτόχρονα οδηγεί στη δημιουργία δομών, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες αυτού του πληθυσμού.

Η εργασία, λοιπόν, επικεντρώνεται στην πρώτη περίοδο λειτουργίας του τεκέ, καθώς στόχος είναι να εστιάσουμε την προσοχή μας στις απαρχές του σουφισμού στην Κρήτη, παρακολουθώντας την ίδρυση ενός μπεκτασικού τεκέ, στο πλαίσιο ουσιαστικά της πολιορκίας του Χάνδακα. Το κείμενο οργανώνεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη, εισαγωγική ουσιαστικά, ενότητα παρουσιάζεται η κατάκτηση της Κρήτης και η ενσωμάτωση του νησιού στο οθωμανικό πλαίσιο, ενώ παράλληλα παρακολουθούμε την εγκατάσταση δερβίσηδων στο νησί. Η δεύτερη ενότητα πραγματεύεται την ίδρυση του τεκέ και τα πρόσωπα τα όποια εμπλέκονται, ενώ στην τρίτη ενότητα εξετάζονται οι λειτουργίες του τεκέ.

Κεφάλαιο 1^ο

Τάγματα δερβίσηδων στην Κρήτη του πολέμου

Οι Οθωμανοί στην Κρήτη

Το 1645 ξεκίνησε ο κρητικός πόλεμος ανάμεσα στους Οθωμανούς και τους Βενετούς με την κατάκτηση της πόλης των Χανίων, από το οθωμανικό εκστρατευτικό σώμα που στάλθηκε στο νησί, να πραγματοποιείται ήδη εκείνη τη χρονιά. Ο πόλεμος θα ολοκληρωθεί το 1669 με την κατάκτηση του Χάνδακα, της πρωτεύουσας του νησιού, μετά από πολυετή πολιορκία. Η απόφαση για την πραγματοποίηση της εκστρατείας εκ μέρους των Οθωμανών ευνοήθηκε από δύο κυρίως συγκυρίες σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής: αφενός από την απεμπλοκή τους από το ανατολικό μέτωπο, καθώς το 1639 υπογράφεται η συνθήκη του Κάσρι Σιρίν με τους Σαφαβίδες (συνθήκη του Ζουχάμπ⁸) και αφετέρου από το γεγονός, ότι στην Ευρώπη μαινόταν ο Τριακονταετής Πόλεμος (1618 – 1648), που κρατούσε τις χριστιανικές δυνάμεις απασχολημένες⁹. Η κατάκτηση της Κρήτης κρίνεται σημαντική λόγω της στρατηγικής θέσης του νησιού, καθώς θα προσέφερε στους Οθωμανούς την ολοκλήρωση του ελέγχου της λεκάνης της Ανατολικής Μεσογείου.

Επικεφαλής της εκστρατείας από το 1645 έως το 1646 υπήρξε ο Σιλαχτάρ Γιουσούφ Πασάς, ο οποίος κατέκτησε την πόλη των Χανίων. Ο Σιλαχτάρ Γιουσούφ Πασάς ήταν εξισλαμισμένος, Βόσνιος στην καταγωγή. Ανήλθε στο αξίωμα του σιλαχτάρ (φύλακα των όπλων του σουλτάνου) μέσω της διαδικασίας του ντεβσιρμέ (στρατολογία παιδιών χριστιανών με σκοπό μετά από εκπαίδευση να στελεχώσουν τη διοίκηση και το στράτευμα). Το έτος 1644 του δόθηκε το αξίωμα του Καπουντάν Πασά (αρχιναύαρχου του

⁸ Finkel, ό.π. 294

⁹ M. Greene, *Κρήτη ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των πρώιμων νεότερων χρόνων*, Αθήνα 2005, 59 -65

οθωμανικού στόλου) και την ίδια χρονιά έγινε γαμπρός του σουλτάνου Ιμπραήμ, καθώς παντρεύτηκε μια από τις κόρες του. Το 1646 ανακλήθηκε από τη θέση του επικεφαλής της εκστρατείας της Κρήτης, λόγω καθυστέρησης στην ολοκλήρωση της κατάκτησης και εκτελέστηκε στην Κωνσταντινούπολη¹⁰. Μετά την απομάκρυνση του ανέλαβαν την αρχηγία για διάστημα μηνών πρώτα ο Σιγιαβούς Πασάς και στη συνέχεια ο Μεχμέτ Πασάς¹¹.

Επικεφαλής του οθωμανικού εκστρατευτικού σώματος τέθηκε στη συνέχεια ο Γκαζί Ντελί Χουσεΐν Πασάς. Πιθανόν καταγόταν από το Γενί σεχίρ και σταδιακά ανήλθε σε μία σειρά από αξιώματα. Διετέλεσε Καπουντάν Πασάς και το 1635 διορίστηκε διοικητής στην Αίγυπτο. Από το αξίωμα αυτό καθαιρέθηκε δύο χρόνια αργότερα υπόλογος για τον τρόπο διοίκησης του και μάλιστα του έγινε και κατάσχεση της περιουσίας του. Ωστόσο, κατάφερε να ανακάμψει και να αναλάβει ξανά δημόσια αξιώματα μόλις το 1638. Τον Ιανουάριο του 1645 έφτασε στα Χανιά της Κρήτης.

Το 1646 ανέλαβε την ηγεσία του εκστρατευτικού σώματος, μετά το θάνατο του αρχιστράτηγου, θέση στην οποία παρέμεινε πάνω από μια δεκαετία. Αφού κατέκτησε την πόλη του Ρεθύμνου την ίδια χρονιά, ξεκίνησε το 1647 τη μακροχρόνια πολιορκία της πόλης του Χάνδακα. Στα μέσα του 1658 τον ανακάλεσαν από την Κρήτη και του ανέθεσαν- για τρίτη φορά - το αξίωμα του Καπουντάν Πασά. Λίγους μήνες αργότερα έγινε Μπεηλέρμπεης (ανώτατος διοικητής) της Ρούμελης. Στο αξίωμα αυτό παρέμεινε πολύ λίγο διάστημα, καθώς ανακλήθηκε στην πρωτεύουσα, όπου φυλακίστηκε και εκτελέστηκε το 1659¹².

Το διάστημα από το 1658 έως το 1661 δύο πρόσωπα, για μικρό διάστημα ο κάθε ένας, αναλαμβάνουν επικεφαλής: ο Κιορ Χουσεΐν Πασάς (1658 -1659) και ο Ταβουκτσού Μουσταφά Πασάς (1659 – 1661)¹³.

¹⁰ E. Gülsoy, *Girit' in fethi ve Osmanlı idaresinin kurulması (1645 – 1670)*, Κωνσταντινούπολη 2004, 48 - 49

¹¹ Ο.π., 48 – 50 και 76

¹² Ο.π., 72 – 73 και I. Parmaksizoglu, *EP*, λήμμα “Husayn Pasha”

¹³ Gülsoy, ό.π. 74 - 76

Το επόμενο πρόσωπο που ανέλαβε επικεφαλής των οθωμανικών στρατευμάτων ήταν ο Ανκεμπούτ Αχμέτ Πασάς. Προερχόμενος από την εσωτερική υπηρεσία του παλατιού, το 1645 μετείχε στην εκστρατεία ως σαντζάκμπεης (διοικητής) της Αμάσειας. Το 1650 ανήλθε στο αξίωμα του βεζίρη και το 1657 διορίστηκε τοποτηρητής του μεγάλου βεζίρη και διοικητής του Ικονίου. Από το 1661 έως το 1666 διετέλεσε αρχιστράτηγος του οθωμανικού στρατού στην Κρήτη¹⁴.

Εν τέλει επικεφαλής της εκστρατείας στην Κρήτη ανέλαβε ο ίδιος ο Κιοπρουλού Ζαντέ Φαζίλ Αχμέτ Πασάς, ο οποίος είχε αναλάβει το αξίωμα του Μ. Βεζίρη μετά το θάνατο του πατέρα του Κιοπρουλού Μεχμέτ Πασά το 1661¹⁵. Ο μεγάλος βεζίρης έφτασε στο νησί το 1666. Τα έτη 1667 και 1668 η πολιορκία της πόλης του Χάνδακα ανανεώθηκε και εν τέλει το 1669 ολοκληρώθηκε η κατάκτηση του νησιού για τους Οθωμανούς, με την παράδοση της πόλης στον Κιοπρουλού - ζαντέ.

Η εδραίωση της οθωμανικής εξουσίας

Αν και η πολιορκία της πόλης του Χάνδακα διήρκησε σχεδόν 22 χρόνια, οι υπόλοιπες πόλεις και η ενδοχώρα του νησιού είχαν περιέλθει στην οθωμανική διακυβέρνηση πολύ νωρίτερα. Όπως και για τις υπόλοιπες κτήσεις τους, οι Οθωμανοί βρίσκονταν μπροστά στην πρόκληση να οργανώσουν εκ νέου τη διοίκηση και να εγκαταστήσουν τέτοιες δομές διακυβέρνησης, ώστε να ενσωματωθεί η νέα επαρχία στην Αυτοκρατορία. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση της Κρήτης είναι το γεγονός ότι παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ως προς τις μεθόδους που ακολούθησαν οι οθωμανικές αρχές σε σχέση με προηγούμενες κατακτήσεις τους.

¹⁴ Ο.π. 75 -76

¹⁵ Finkel, ό.π. , 351

Από διοικητική άποψη, η Κρήτη χαρακτηρίστηκε εγιαλέτι (επαρχία με επικεφαλής ένα μπεϊλέρμπεη)¹⁶. Μετά την κατάκτηση του Χάνδακα και σε κάθε μια από τις τρεις μεγάλες πόλεις του νησιού, διορίστηκε ένας πασάς ως διοικητής. Παράλληλα, άλλοι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι, όπως ο αγάς των γενιτσάρων και ένας ντεφτερντάρης (υπεύθυνος για τα δημόσια οικονομικά), διορίστηκαν στον Χάνδακα. Το νησί οργανώθηκε σε τρία σαντζάκια (βασική διοικητική μονάδα): Χανίων, Ρεθύμνου και Χάνδακα¹⁷. Ένας καδής υπήρχε σε κάθε μία μεγάλη πόλη (ωστόσο, διατυπώνεται και η άποψη ότι ο αριθμός των καδήδων κατά την περίοδο 1645 – 1670, δηλαδή κατά τη διάρκεια του πολέμου δε μπορεί να προσδιοριστεί με ασφάλεια¹⁸). Ακόμη, διορίστηκαν ναϊπηδες ως αντιπρόσωποι των καδήδων στις 20 περιφέρειες (ναχιγιέδες), οι οποίες καταγράφονται στο νησί την περίοδο 1650 - 1670¹⁹.

Το ζήτημα της τήρησης της δημόσιας τάξης είχαν αναλάβει σώματα γενιτσάρων– αυτοκρατορικά και ντόπια. Τα στρατιωτικά σώματα στην περίπτωση της Κρήτης διαδραμάτισαν έναν εξέχοντα και πολυποϊκίλο ρόλο, λόγω του μεγάλου τους αριθμού αλλά όσο και λόγω της αυξημένης εμπλοκής τους σε δραστηριότητες πέραν του παραδοσιακού τους ρόλου, όπως σε αγοραπωλησίες ακινήτων, στην ανάπτυξη εμπορικών ή βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, στη συμμετοχή τους σε συντεχνίες.

Όσον αφορά τη δημοσιονομική πολιτική που ακολουθήθηκε, βασικό μέλημα της κεντρικής εξουσίας ήταν φυσικά η εισπραξη εσόδων από τη νέα κατάκτηση. Επιβλήθηκαν οι φόροι που προέβλεπε ο Ισλαμικός Νόμος, όπως η τζιζίε (κεφαλικός φόρος) για τους μη μουσουλμάνους υπηκόους και προσδιορίστηκαν οι πρόσοδοι του νησιού, οι οποίες, αφού συστάθηκαν σε μουκατάδες (σύνολα συναφών προσόδων, που η εισπραξη τους δινόταν για

¹⁶ Greene, ό.π. 72

¹⁷ Γ. Σπυρόπουλος, «Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού : οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750 – 1826», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2014, 29

¹⁸ Gülsoy, ό.π. 268 και Μ. Βαρούχα – Φ. Χαιρέτη – Μ. Σαρηγιάννης, *Ιεροδικείο Ηρακλείου – Πέμπτος Κώδικας. Μέρος α' (1673 – 1675)*, επιμ. Ελ. Ζαχαριάδου, Ηράκλειο 2008, 19 - 22

¹⁹ Gülsoy ό.π. 225 - 227

εκμίσθωση), μισθώνονταν από τους ενδιαφερόμενους²⁰. Ακόμα, ορίστηκε η εισπραξη μιας σειράς αστικών και αγροτικών φόρων. Αξίζει να σημειωθεί, πως κάποιοι αγροτικοί φόροι, οι οποίοι κρίθηκαν, μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης το 1669, ασύμφωνοι με όσα όριζε ο Ισλαμικός Νόμος, όπως οι φόροι τσιφτ - ρεσμί (φόρος που πληρωνόταν σε είδος από τους μουσουλμάνους ραγιάδες) και σπέντζα (ο αντίστοιχος φόρος που κατέβαλλαν οι χριστιανοί), καταργήθηκαν²¹. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να ερμηνευθεί σε σχέση με τον τρόπο που διαμορφώθηκε το καθεστώς των γαιών στη νέα κτήση της Αυτοκρατορίας²².

Το γαιοκτητικό καθεστώς του νησιού διαμορφώθηκε με τρόπο τέτοιο, ώστε να βρίσκεται σε συμφωνία με τον Ισλαμικό Νόμο και ορίστηκε εκ νέου στο νέο κανουνναμέ (κώδικας σουλτανικής νομοθεσίας) του νησιού, ο οποίος εκδόθηκε το 1669. Η βασική διαφοροποίηση σε σχέση με το καθεστώς των παλαιότερων οθωμανικών κτήσεων και τα χρόνια του πολέμου, έγκειται στο γεγονός ότι η κυριότητα των γαιών αποδόθηκε στους ραγιάδες και στους ασκερί και όχι στο σουλτάνο, όπως ήταν ο κανόνας έως τότε²³. Ακόμη μία διαφοροποίηση σε σχέση με το παρελθόν υπήρξε ο εξαιρετικά περιορισμένος αριθμός τιμαριών, μετά το 1669, σε συνδυασμό με το περιορισμένο τους μέγεθος, γεγονός που πρακτικά σήμαινε μικρό κέρδος για τους δικαιούχους²⁴. Σημαντική ήταν επίσης η ακίνητη κτηματική περιουσία που δόθηκε με πλήρη κυριότητα στους υψηλόβαθμους αξιωματούχους που συμμετείχαν στην κατάκτηση του νησιού και στη διοίκηση του τα πρώτα χρόνια. Έτσι, διαμορφώνεται η εικόνα του γαιοκτητικού καθεστώτος στην Κρήτη με τις γαίες μούλκια (ιδιόκτητες περιουσίες) να αποτελούν την πλειονότητα των αρόσιμων γαιών.

²⁰ Ο.π. 90

²¹ Ο.π. 75 - 76

²² M. Greene, "An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete", *Mediterranean Historical Review*, 11 (1996), 60 - 78 και G. Veinstein, "Les Règlements Fiscaux Ottomans de Crète" στο *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule : Crete, 1645 - 1840*, επιμ. Α. Anastasopoulos, Πέθυμνο 2008, 3 - 16

²³ Greene, ό.π. 76

²⁴ Ο.π. 88

Το γεγονός αυτό ευνόησε ιδιαίτερώς την ανάπτυξη του βακουφικού θεσμού στο νησί. Το βακούφι ήταν ένας ισλαμικός θεσμός, ο οποίος υιοθετήθηκε βεβαίως από τους Οθωμανούς, στην κοινωνία των οποίων γνώρισε ευρύτατη διάδοση. Ως βακούφι μπορεί να οριστεί «το αντικείμενο εκείνο, του οποίου η κυριότητα ανήκε στο Θεό και η χρήση του ή τα έσοδα που προέρχονταν από αυτήν διατίθενται για κοινωφελείς σκοπούς»²⁵. Ο ορισμός αυτός, ο οποίος αναφέρεται στη νομική διάσταση του βακουφιού, θα λέγαμε ότι προβάλλει κυρίως τη θρησκευτική φύση του θεσμού και τονίζει τη φιλανθρωπική του διάσταση. Ωστόσο, ο χαρακτήρας του βακουφιού είναι πολυδιάστατος και η προσέγγιση του δεν μπορεί να περιοριστεί μονάχα σε αυτήν την οπτική. Ο βακουφικός θεσμός λειτουργούσε με ποικίλους τρόπους στην οθωμανική κοινωνία και φυσικά αντίστοιχα συνέβη και στην περίπτωση της Κρήτης. Η οθωμανική εξουσία είχε μέσω των βακουφιών αποκτήσει ένα μηχανισμό δημιουργίας έργων υποδομών και ένα ευρύ πλαίσιο δομών, που κάλυπταν το κενό της κρατικής μέριμνας, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή σε ένα σύγχρονο κρατικό σχηματισμό (π.χ. δομές ύδρευσης, ιμαρέτια, μεντρεσέδες, νοσοκομεία). Ακόμη, η κεντρική εξουσία προωθούσε τις πολιτικές της σκοπιμότητες μέσω της ενίσχυσης του κύρους της πολιτικής εξουσίας της και της ενίσχυσης του οθωμανικού χαρακτήρα των περιοχών που ενσωματώνονταν στην Αυτοκρατορία.

Πλήθος αξιωματούχων χρηματοδότησε την ίδρυση υποδομών και ιδρυμάτων στις πόλεις και στην ύπαιθρο της Κρήτης. Όλα αυτά τα ιδρύματα συντηρούνταν από την εκμετάλλευση των εισοδημάτων ακίνητης κτηματικής περιουσίας, η οποία είχε μετατραπεί σε βακούφι. Εκτός από τα έσοδα που προέκυπταν από την εκμετάλλευση των αγροτικών γαιών μετέτρεπαν σε βακούφι και τα έσοδα από την εκμετάλλευση ακίνητης αστικής περιουσίας, όπως οικίες, καταστήματα και χαμάμ.

²⁵ Σ. Λαΐου, *Η Σάμος κατά την οθωμανική περίοδο : πτυχές του κοινωνικού και οικονομικού βίου, 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Θεσσαλονίκη 2002, 83 και J.R Barnes, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Λάιντεν - Νέα Υόρκη 1986

Εκτός από τις λειτουργίες του βακουφικού θεσμού στο επίπεδο του δημόσιου βίου, ο θεσμός εξυπηρετούσε και ατομικές ανάγκες. Πέραν των θρησκευτικών ή φιλανθρωπικών κινήτρων των ιδρυτών, διακρίνονται και λόγοι σκοπιμότητας πίσω από την βακουφοποίηση των ακίνητων περιουσιών τους. Ο θεσμός έτεινε να λειτουργεί ολοένα και περισσότερο ως μέσο εξυπηρέτησης προσωπικής στρατηγικής με στόχο την ενίσχυση ή τη διατήρηση της πολιτικής και οικονομικής θέσης, καθώς και της κοινωνικής προβολής, τόσο του αφιερωτή όσο και της οικογένειας και των απογόνων του. Είναι ενδεικτικό ότι τον 18^ο αιώνα οι απόγονοι του Σιλαχτάρ Γιουσούφ Πασά και του Γκαζί Ντελί Χουσεΐν Πασά βρίσκονταν σε διαμάχη σχετικά με τη διαχείριση των βακουφιών του τζαμιού που είχε ιδρύσει ο πρώτος στα Χανιά. Η μελέτη των ιεροδικαστικών κωδίκων από την πόλη του Χάνδακα μπορεί να αναδείξει πλήθος περιπτώσεων αντιδικιών που αφορούν ζητήματα διαχείρισης βακουφικών περιουσιών.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητή η πρόθεση των Οθωμανών να οργανώσουν τη νέα τους κατάκτηση και να αναπτύξουν τους θεσμούς εκείνους που απαιτούνταν και που θα συνέβαλλαν στην ομαλή ενσωμάτωση της νέας επαρχίας στην Αυτοκρατορία. Η διοικητική στελέχωση του νησιού, η δημοσιονομική πολιτική και η οργάνωση του φορολογικού συστήματος, ο καθορισμός του γαιοκτητικού συστήματος, καθώς και ο βακουφικός θεσμός είναι βασικοί άξονες πάνω στους οποίους στηρίχθηκαν οι οθωμανικές αρχές.

Η εδραίωση του Ισλάμ

Συνεχίζοντας τον προβληματισμό μας αναφορικά με τους τρόπους εδραίωσης της οθωμανικής εξουσίας στην Κρήτη, θα πρέπει να αναλογιστούμε ότι ένας βασικός παράγοντας που λειτούργησε προς αυτήν την κατεύθυνση υπήρξε η θρησκευτική πολιτική που ακολούθησαν οι Οθωμανοί. Οι αλλαγές σε επίπεδο δημόσιας διοίκησης και στο φορολογικό

σύστημα συνδυάστηκαν με μια σειρά άλλων πολιτικών αποφάσεων και ενεργειών, προκειμένου να αλλάξει ο χαρακτήρας τόσο της διοίκησης όσο και της κοινωνίας του νησιού.

Οι επιλογές των πολιτικών αρχών έθεσαν ως στόχο την άμεση προβολή του Ισλάμ στη νέα κτήση της Αυτοκρατορίας. Βασικό μέλημα η ίδρυση και η λειτουργία θρησκευτικών κτιριακών δομών που θα προσέδιδαν στις πόλεις του νησιού ισλαμικό χαρακτήρα και θα εξυπηρετούσαν την ανάγκη θρησκευτικής έκφρασης της νέας κοινότητας του νησιού, της μουσουλμανικής. Η κύρια έκφραση αυτής της επιλογής ήταν η ίδρυση τζαμιού στο όνομα του Σουλτάνου με την ολοκλήρωση της κατάκτησης κάθε πόλης της Κρήτης (Χανιά, Ρέθυμνο, Χάνδακας)²⁶.

Ταυτόχρονα, οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι που ενεπλάκησαν στην εκστρατεία και στη διοίκηση του νησιού ανέπτυξαν το χρονικό διάστημα της παραμονής τους στο αξίωμα τους έντονη δραστηριότητα ίδρυσης θρησκευτικών συγκροτημάτων. Ο Σιλαχντάρ Γιουσούφ Πασάς ίδρυσε στα Χανιά ένα τζαμί, το οποίο αποτελούσε μέρος μεγάλου συγκροτήματος. Στην πόλη του Ρεθύμνου ο Γκαζι Ντελί Χουσεΐν Πασάς ίδρυσε επίσης τζαμί και συγκρότημα, το οποίο περιελάμβανε ιμαρέτι, βιβλιοθήκη και σχολείο. Στην πόλη των Χανίων ίδρυσε επίσης τζαμί μετατρέποντας ένα υπάρχον μετζίτι. Σε ίδρυση τζαμιού προχώρησε και ο Ανκεμπούτ Αχμέτ Πασάς σε Χάνδακα και Ρέθυμνο. Μεγάλη δραστηριότητα ανέπτυξε στην πόλη του Χάνδακα ο Φαζίλ Αχμέτ Κιοπροουλού Πασάς, με το τζαμί του να αποτελεί τμήμα μιας σειράς ιδρυμάτων θρησκευτικού και φιλανθρωπικού χαρακτήρα.

Τα τζαμιά αυτά ιδρύονταν κυρίως στη θέση ορθόδοξων ή λατινικών εκκλησιών των πόλεων αλλά και σε άλλα διοικητικά οικοδομήματα, τα οποία υφίσταντο τις κατάλληλες μετατροπές. Στην εξωτερική τους μορφή αυτά που σηματοδοτούσαν τη μετατροπή ήταν η προσθήκη μιναρέ και του χρονογράμματος. Κατάλληλες μετατροπές γίνονταν και στο εσωτερικό με την

²⁶ I. A. Bierman, "The Ottomanization of Crete" στο *The Ottoman City and its Parts*, επιμ. I.A. Bierman, R. A. Abou – el- Haj, D. Preziosi, Νέα Υόρκη 1991, 59 - 63

απόκρυψη των αγιογραφιών και την ενσωμάτωση της κίμπλε. Εκτός από τζαμιά ιδρύονταν στις πόλεις και την ύπαιθρο μεστζίτια είτε στη θέση χριστιανικών εκκλησιών είτε σε καινούργια κτίσματα. Ακόμη, η ίδρυση μεντρεσέδων (ανώτερα ιδρύματα ισλαμικής αγωγής και εκπαίδευσης) λειτουργούσε προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης του ισλαμικού χαρακτήρα του νησιού.

Εκτός από τις κτιριακές υποδομές, ο διορισμός δημόσιων λειτουργών που ανήκαν στο σώμα των ουλεμάδων ήταν βασική πολιτική επιλογή και προτεραιότητα. Αναφέραμε ήδη τους καδήδες που εγκαταστάθηκαν στις πόλεις της Κρήτης. Οι καδήδες πέραν του διοικητικού και συμβολαιογραφικού τους ρόλου, πρωτίστως ήταν επιφορτισμένοι με δικαστικά καθήκοντα. Η απονομή του δικαίου βασιζόταν σε ένα συνδυασμό εφαρμογής των επιταγών του Ισλαμικού Νόμου και του σουλτανικού δικαίου, όπως αυτό εκφραζόταν μέσα από τους κανονναμέδες. Στις επαρχίες του νησιού υπεύθυνοι για την εφαρμογή του νόμου ορίζονταν ναϊπηδες ως τοποτηρητές. Παράλληλα, τοποθετήθηκαν μουφτήδες και διδάσκαλοι στους μεντρεσέδες που ιδρύονταν.

Παράλληλα, οι οθωμανικές αρχές προχώρησαν σε ανατροπή του καθεστώτος που είχαν επιβάλει οι Βενετοί στην Ορθόδοξη Εκκλησία του νησιού. Προκειμένου να προασπίσει η Βενετία τα συμφέροντα της στην κτήση της, είχε προσπαθήσει να απομονώσει την Ορθόδοξη Εκκλησία της Κρήτης από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια της Βενετικής περιόδου οι ορθόδοξες επισκοπές είχαν καταργηθεί, ιερείς δε χειροτονούνταν στο νησί, η εκκλησιαστική περιουσία είχε δημευτεί και ο πληθυσμός υφίστατο την προπαγάνδα των Λατίνων επισκόπων και ιερέων²⁷. Οι οθωμανικές αρχές προχώρησαν άμεσα σε ανασύσταση της διοίκησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

²⁷ E. Bayraktar, "The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645 – 1735: Men of Faith as Actors in Kadi Court", αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Bilkent University Ankara 2005, 27 - 29. Greene, *Κρήτη ένας κοινός κόσμος*, ό.π. 269 – 270 και Μ. Γ. Πεπονάκης, *Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645 – 1899)*, Ρέθυμνο 1997, 25 -29

Ο Νεόφυτος Πατελάρος ορίστηκε μητροπολίτης του νησιού και πληρώθηκαν οι επισκοπικές θέσεις με ορθόδοξους ιεράρχες²⁸.

Οι Οθωμανοί λειτούργησαν με βάση τον Ισλαμικό Νόμο για τις θρησκευτικές κοινότητες του νησιού. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως ισλαμική Αυτοκρατορία, αναγνώριζε το δικαίωμα των λεγόμενων «Λαών του Ιερού Βιβλίου» (Εβραίοι, Χριστιανοί και Ζωροάστρες) να διατηρούν τη ζωή, τη θρησκεία και την περιουσία τους. Τους παρείχε δηλαδή ένα καθεστώς προστασίας, το οποίο προβλεπόταν από τον Ιερό Νόμο, τη δίμμα²⁹. Για όσους υπάγονταν δε σε αυτό το καθεστώς, χρησιμοποιούνταν ο όρος ζιμμί. Το καθεστώς αυτό μπορεί να γίνει κατανοητό ως ένα ιδεατό «συμβόλαιο» ανάμεσα στον ηγεμόνα και τους μη μουσουλμάνους υπηκόους του.

Δερβισικά τάγματα

Τα δερβισικά τάγματα διαδραμάτισαν σημαντικό και πολυδιάστατο ρόλο – θρησκευτικό, κοινωνικό, πολιτικό, πνευματικό – στην οθωμανική κοινωνία. Η κατασκευή κτιριακών υποδομών που πλαισίωναν τους τεκέδες, οι οικονομικές δραστηριότητες των ταγμάτων, οι πνευματικές τους αναζητήσεις, η συντήρηση βιβλιοθηκών, η συγγραφή κειμένων, η κοινωνική τους προσφορά μέσω της φιλοξενίας και της σίτισης είναι κάποιες μόνο από τις πτυχές της δράσης τους στις πόλεις και τις επαρχίες της Αυτοκρατορίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, είναι σημαντική λοιπόν η συμβολή τους στην εξάπλωση και την εδραίωση του Ισλάμ στις κτήσεις των Οθωμανών στα Βαλκάνια. Δερβισήδες ακολουθούν τον οθωμανικό στρατό στις εκστρατείες του και ιδρύουν τεκέδες, που γύρω τους συγκεντρώνουν πληθυσμούς δημιουργώντας μόνιμες εγκαταστάσεις. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η

²⁸ Greene, ό.π., 272

²⁹ Cl. Cahen, *ΕΡ*, λήμμα “dhimma”, 227· J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Οξφόρδη 1964, 130

περίπτωση του τεκέ του Κιζιλ Ντελή στη Θράκη³⁰. Ο Σεγίντ Αλί Σουλτάν ή Κιζιλ Ντελή, δερβίσης – πολεμιστής, συνόδευε τον επικεφαλής Σουλεϊμάν πασά στην εκστρατεία του στη Θράκη στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Η συμμετοχή του επιβραβεύτηκε με την παραχώρηση γαιών, υπό το καθεστώς βακουφιού, για τη λειτουργία του τεκέ, που ίδρυσε. Ο τεκές αυτός λειτούργησε στη συνέχεια ως πυρήνας για τη δημιουργία ενός χωριού.

Εκτός από τη λειτουργία των τεκέδων ως πυρήνων δημιουργίας οικισμών, τα δερβισικά τάγματα δραστηριοποιούνται και στο πλαίσιο των υπάρχουσών αστικών και αγροτικών δομών, στις περιοχές που κατακτώνται από τους Οθωμανούς. Και στις δύο περιπτώσεις με την πολυποίκιλη δράση τους καταφέρνουν ενίοτε να προσεγγίζουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς και να συμβάλλουν στον εξισλαμισμό τους³¹.

Μία σημαντική παράμετρος που ανακύπτει, είναι η προσπάθεια να προσδιοριστεί το πλαίσιο που καθορίζει τις σχέσεις των ταγμάτων με τις αρχές. Η ιστορία των σχέσεων τους είναι ένα ζήτημα που δεν εμπίπτει στα όρια της παρούσας εργασίας. Οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν, ωστόσο, ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τα δερβισικά τάγματα είναι ένα ενδιαφέρον ζήτημα, που δε μπορεί όμως να εξεταστεί χωρίς να τεθούν σε κάθε περίπτωση περιορισμοί στο γεωγραφικό χώρο και τη χρονική περίοδο. Επίσης, η ύπαρξη πολυάριθμων ταγμάτων, γεγονός που σήμαινε διαφοροποιήσεις ως προς τη διδασκαλία και τις πρακτικές τους, καθώς και οι πολιτικές συνθήκες κάθε περιόδου διαμορφώνουν το πλαίσιο των σχέσεων των δύο πλευρών.

Η περίπτωση της Κρήτης παρουσιάζει, όσον αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η ενσωμάτωση του νησιού στην Αυτοκρατορία συνέπεσε χρονικά με το κίνημα των Καντιζαντελιδών. Το κίνημα αυτό αναπτύχθηκε στην Αυτοκρατορία κατά τον 17^ο αιώνα και οι ηγέτες του προέβαλαν την ανάγκη επιστροφής στην ισλαμική ορθοδοξία, από

³⁰ S. Faroqhi, "Agricultural Activities in a Bektashi Center :the tekke of Kizil Deli 1750 - 1830", *Südozt – Forschungen* 35 (1976), 69 - 99

³¹ S. Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., 42

την οποία θεωρούσαν ότι ως κοινωνία είχαν απομακρυνθεί. Στράφηκαν – μεταξύ άλλων – εναντίον των δερβισικών ταγμάτων και των ετερόδοξων αντιλήψεων και πρακτικών, που κάποια από αυτά πρέσβευαν.³² Μάλιστα, την περίοδο βεζιρικής του Κιουπρουλού Φαζίλ Αχμέτ πασά, το κίνημα απέκτησε σημαντική επιρροή σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους. Ο ίδιος ο Μεγάλος Βεζίρης ήταν ιδιαίτερα κοντά στο κίνημα αυτό και στήριζε τα πρόσωπα που το εξέφραζαν, όπως το Βανί Εφέντη, που τον προσκάλεσε στην πρωτεύουσα ως πνευματικό του καθοδηγητή³³.

Αξιζει να δούμε λοιπόν, αν παρ’ όλη την επιρροή του κινήματος στα ανώτερα στρώματα των αξιωματούχων και γενικότερα στην πνευματική και κοινωνική ζωή του 17ου αιώνα, οι Οθωμανοί επέδειξαν πραγματιστικό πνεύμα στη νέα τους κτήση. Θέτοντας ως στόχο την εδραίωση του Ισλάμ – και της εξουσίας τους – μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο εφάρμοσαν την πολιτική εκείνη που είχε αποδώσει καρπούς σε περιπτώσεις προηγούμενων κτήσεων τους στο Βαλκανικό χώρο πολλά χρόνια νωρίτερα.

Οι γραπτές αρχειακές και αφηγηματικές πηγές μαρτυρούν την ύπαρξη και την ανάπτυξη δράσης από πολυάριθμα τάγματα στην Κρήτη ήδη από τα πρώτα χρόνια παρουσίας των Οθωμανών στο νησί³⁴. Ο Οθωμανός περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί, ο οποίος επισκέφθηκε το νησί στη διάρκεια του πολέμου, καταγράφει την ύπαρξη τριών τεκέδων στο Ρέθυμνο, τριών στα Χανιά, τριών στο φρούριο Ιναντιέ και δεκαεπτά στην πόλη του Χάνδακα, αμέσως μετά την παράδοση του³⁵. Οι πηγές μαρτυρούν τη δράση διαφόρων ταγμάτων: Τζελβετήδες, Χαλβετήδες, Καντιρήδες, Μπεκτασήδες, Μεβλεβήδες δερβίσηδες φτάνουν στην Κρήτη ιδρύουν και λειτουργούν τεκέδες.

³² Greene, ό.π. 76. Finkel, ό.π. 359

³³ Ό.π. 359 -363

³⁴ N. Clayer – A. Popovic, “Les réseaux soufis dans la Crète ottomane”, στο *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule : Crete, 1645 - 1840*, επιμ. Α. Anastasopoulos, Ρέθυμνο 2008, 211 - 230

³⁵ Ό.π. 213

Η έλευση και η δράση των Μπεκτασήδων δερβίσηδων

Η παρουσία και η ανάληψη δράσης του τάγματος των Μπεκτασήδων στην Κρήτη ξεκινά με την έναρξη της εκστρατείας των Οθωμανών στο νησί. Όταν ξεκίνησε η εκστρατεία της Κρήτης, ο σείχης του τεκέ του Χατζή Μπεκτάς, Βαχντεντί Ντεντέ, διόρισε επικεφαλής των δερβίσηδων που θα συνόδευαν το εκστρατευτικό σώμα τον Χορασανί-ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ. Ο Χορασανί – ζαντέ το έτος 1055 (1644/45) βρέθηκε στην Κρήτη μαζί με τους πρώτους Μπεκτασήδες δερβίσηδες. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει αναφορά στη σχέση του τάγματος με το σώμα των γενιτσάρων, προκειμένου να δούμε τις συνθήκες υπό τις οποίες μέλη του συγκεκριμένου δερβίσηδικού τάγματος συνοδεύουν το οθωμανικό εκστρατευτικό σώμα στην Κρήτη.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα το τάγμα των Μπεκτασήδων φαίνεται να συνδέεται και επίσημα με το σώμα των γενιτσάρων. Από το 1591 σε έναν σείχη του τάγματος απονεμόταν ο τίτλος του τσορμπατζί (διοικητή λόχου) του 99^{ου} ορτά³⁶. Ακόμη, οκτώ Μπεκτασήδες δερβίσηδες στεγάζονταν στον οντά του συγκεκριμένου ορτά στην Κωνσταντινούπολη³⁷. Στην ίδια περίοδο φαίνεται να ανάγεται και η δημιουργία της παράδοσης που ήθελε τον Χατζή Μπεκτάς να ευλόγησε τα πρώτα μέλη του γενιτσαρικού σώματος ακουμπώντας το μανίκι του στο κεφάλι τους. Τιμώντας την χειρονομία αυτή του προσάτη αγίου τους, οι γενιτσαροι υιοθέτησαν το ιδιαίτερο κάλυμμα κεφαλής τους. Παραδίδεται επίσης ότι κάποιες φορές οι γενιτσαροι αποκαλούνταν παιδιά του Χατζή Μπεκτάς³⁸. Ενδεικτική είναι και η συμμετοχή γενιτσάρων στο ετήσιο πανηγύρι, που λάμβανε χώρα στον τεκέ των Μπεκτασήδων στο χωριό Σεγίτ-γκαζί, στη κεντρική Μικρά Ασία³⁹. Η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο γενιτσαρικό σώμα και το τάγμα των

³⁶ Κάκος, ό.π., 73 -74

³⁷ Ό.π. 124

³⁸ J.K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο 1937, 74. Ιναλτζικ, ό.π., 330 - 331

³⁹ Faroqhi, ό.π., 235 - 236

Μπεκτασήδων διατηρήθηκε έως και το 1826. Η κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων ακολουθήθηκε από την επίθεση των αρχών ενάντια στο τάγμα, με διώξεις μελών, δημεύσεις της ακίνητης περιουσίας και των προσόδων των μπεκτασικών ιδρυμάτων⁴⁰.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφής η ύπαρξη επίσημης σύνδεσης ανάμεσα στο τάγμα των Μπεκτασήδων και το γενιτσαρικό σώμα. Αυτό που μένει ανοικτό να απαντηθεί είναι τι συνεπάγεται σε πρακτικό επίπεδο η ύπαρξη αυτής της σχέσης. Μπορούμε να υποθέσουμε, ότι η συνοδευτική αποστολή ομάδας Μπεκτασήδων δερβίσηδων με το στράτευμα ήταν η συνήθης πρακτική που ακολουθείτο στις εκστρατείες των Οθωμανών. Αν η υπόθεση αυτή απαντάται θετικά, τότε θα πρέπει να διερευνηθούν οι συνέπειες αυτού του γεγονότος σε ό,τι αφορά την εξάπλωση, την εδραίωση και τις λειτουργίες του τάγματος στις περιοχές που ενσωματώνονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν στραφούμε μάλιστα στην περίπτωση της Κρήτης, θα πρέπει να περιμένουμε έντονη δραστηριότητα του τάγματος, μιας και το νησί έχει χαρακτηριστεί «το νησί των γενιτσάρων»⁴¹.

Η πρώτη καταγραφή μπεκτασικού τεκέ στο νησί αφορά την ίδρυση ενός τεκέ το 1647 στο χωριό Βόνη στην επαρχία του Χάνδακα. Οι πρώτοι αυτοί μπεκτασήδες δερβίσηδες που έφτασαν στο νησί, φαίνονται να ακολουθούν την πορεία του εκστρατευτικού σώματος, με στόχο την κατάκτηση της πρωτεύουσας. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μια ομάδα δερβίσηδων – πολεμιστών, που συστηματικά και οργανωμένα παρακολουθούν την πορεία του οθωμανικού στρατού. Καθώς, μάλιστα, οι Μπεκτασήδες είναι μια αδελφότητα με ισχυρούς δεσμούς με τον κεντρικό τεκέ του τάγματος, η ομάδα αυτή φαίνεται να λειτουργεί οργανωμένα, με τον επικεφαλής να έχει σταλεί στην Κρήτη από το σείχη του τεκέ του Χατζή Μπεκτάς.

⁴⁰ Finkel, ό.π., 255 - 257

⁴¹ Greene, ό.π., 86 - 87

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να παρακολουθήσουμε τη δράση του τάγματος σε δύο φάσεις : η πρώτη φάση αφορά την περίοδο του πολέμου και της πολιορκίας του Χάνδακα (1645 – 1669), ενώ η δεύτερη φάση αφορά τα χρόνια μετά την κατάκτηση του Χάνδακα (1669 κ.ε.). Ο λόγος που οδηγεί σε αυτή την περιοδολόγηση σχετίζεται με το γεγονός, ότι μετά την κατάκτηση της πρωτεύουσας η δράση του τάγματος στο νησί φαίνεται να μειώνεται.

Κεφάλαιο 2^ο Ο τεκές του Χορασανί – ζαντέ

Βιογραφικά στοιχεία για τον Χορασανί–ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ μέσα στο έργο του Γιουνούς Μπέη «Η διάδοση του μπεκτασισμού στην Κρήτη»

Ο Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ γεννήθηκε το α΄ μισό του 17^{ου} αιώνα και καταγόταν από το Κιρσεχίρ της Μικράς Ασίας, την περιοχή όπου βρίσκεται ο κεντρικός τεκές των Μπεκτασήδων, στο Χατζή Μπεκτάς. Ήταν γιος του Χορασανλί Μεχμέτ Χιουνταμπεντέ, ο οποίος ήταν μουφτής στο Κιρσεχίρ. Αφού εκπαιδεύτηκε κοντά στον πατέρα του, στη συνέχεια πήγε στην Κωνσταντινούπολη και φοίτησε στο Νταρουλχαντίς του τζαμιού Σουλεϊμανιγιέ (πρόκειται για μεντρεσέ προσαρτημένο στο τζαμί με αντικείμενο εκπαίδευσης τη μελέτη του χαντί⁴²). Κατόπιν, επέστρεψε στο Κιρσεχίρ και έγινε δερβίσης στον τεκέ του Χατζή Μπεκτάς, που βρισκόταν, όπως ήδη σημειώθηκε, στην περιφέρεια του.

Οι βιογραφικές αυτές πληροφορίες προέρχονται από ένα αφηγηματικό κείμενο συγγραφέας του οποίου υπήρξε ο μουσουλμάνος Κρητικός Usta – Zâde Yunus Bey⁴³. Το κείμενο αυτό φέρει τον τίτλο “*Bektaşiliğin Girid’de intişârı*” (Η διάδοση του μπεκτασισμού στην Κρήτη) και γράφηκε κατά το β΄ μισό του 19ου αιώνα ή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την ακριβή χρονολόγηση του, καθώς δεν παρατίθενται στοιχεία από τον εκδότη και δεν έχουν εντοπιστεί μέσω άλλων πηγών. Το συγκεκριμένο έργο δημοσιεύθηκε από τον Orhan F. Köprülü το 1979 -1980 και βρέθηκε στην κατοχή του εκδότη από τον πατέρα του, το λόγιο και

⁴² Ιναλτζίκ, ό.π., 372

⁴³ Ο.Φ. Köprülü, “Usta-zâde Yunus Bey’in meçhul kalmış bir makalesi: Bektaşiliğin Girid’de intişârı”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1979-80), σ. 37 -86

πολιτικό Fuad Köprülü, μακρινό μάλιστα απόγονο της διάσημης οικογένειας των βεζιρηδων που είχαν κατακτήσει την Κρήτη, ο οποίος είχε το χειρόγραφο πολλά χρόνια αλλά δεν είχε προχωρήσει σε δημοσίευση του νωρίτερα. Επίσης πρέπει να αναφερθεί ότι δε διαθέτουμε στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο αποκτήθηκε το χειρόγραφο, τον τόπο ή τον χρόνο.

Από το εισαγωγικό σημείωμα του Orhan F. Köprülü⁴⁴ μαθαίνουμε κάποια στοιχεία για τη ζωή του συγγραφέα του χειρογράφου. Γεννήθηκε, μετά το 1860, στην πόλη του Ρεθύμνου και ανήκε σε αριστοκρατική οικογένεια της πόλης. Είναι σαφές ότι είχε λάβει πολύ καλή μόρφωση, γεγονός που προκύπτει από τις πηγές που αξιοποίησε και τη γλώσσα που χρησιμοποίησε στο συγκεκριμένο έργο του. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι είχε ταξιδέψει στη Βενετία, προκειμένου να συμβουλευτεί τις τοπικές βιβλιοθήκες για την έρευνα του. Ο ίδιος πρέπει να ήταν άτομο με έντονες πνευματικές ανησυχίες και μάλιστα ανήκε στην αδελφότητα των Μπεκτασήδων έχοντας μαθητεύσει στον τεκέ του Mağaralı-köy που βρισκόταν κοντά στον Χάνδακα. Ωστόσο, περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή του δεν παρατίθενται και είναι άγνωστο το πού και το πότε πέθανε. Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε είναι πως το 1924 ζούσε στο Kadıköy⁴⁵, στην Κωνσταντινούπολη, έχοντας προφανώς υποχρεωθεί να μεταναστεύσει στην Τουρκία με την Ανταλλαγή των πληθυσμών.

Φαίνεται ότι ο Usta – Zâde Yunus Bey έγραφε (ή σκόπευε να γράψει) ένα μεγάλο έργο με τίτλο “Girid’de millî taharrîler”(Εθνικές Έρευνες στην Κρήτη). Το συγκεκριμένο χειρόγραφο αποτελεί την περίληψη ενός κειμένου με τίτλο “Horasanlı Derğâhi Tarihi”(Ιστορία του τεκέ του Χορασανί), το οποίο ήταν μέρος του συνολικότερου έργου του. Το κείμενο που δημοσιεύεται είναι το μόνο που έχει βρεθεί ή έχει διασωθεί μέχρι τις μέρες μας.

⁴⁴ .π., 37 -39

⁴⁵ Ο.π., 38

Ο συγγραφέας κρίνει σκόπιμο να ξεκινήσει το κείμενο του με την παράθεση των πηγών που χρησιμοποίησε. Το πρώτο κείμενο που αναφέρει έχει τον τίτλο “Makale-i Kandiye”(Περί Χάνδακα) και συγγραφέας του είναι ο Şerîf-zâde Ali Nüzhet, ο οποίος ήταν από την Προύσα και ανήκε στην ακολουθία του κατακτητή της πόλης του Χάνδακα. Ένα δεύτερο κείμενο, που αξιοποίησε ο Usta – Zâde Yunus Bey, φέρει τον τίτλο “Gazanât-ı Girid” (Οι ιεροί πόλεμοι στην Κρήτη) και συγγραφέας του υπήρξε κάποιος İbrahim Halil. Και τα δύο αυτά κείμενα είναι γραμμένα κατά το β' μισό του 17^{ου} αιώνα και οι συγγραφείς τους βίωσαν τα γεγονότα της κατάκτησης του νησιού. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα αυτά κείμενα δεν έχει καταστεί δυνατό να αξιοποιηθούν από τους σύγχρονους μελετητές, αφού δεν έχουν εντοπιστεί⁴⁶ Μια τρίτη πηγή που αξιοποίησε είναι τα κατάστιχα του ιεροδικείου του Χάνδακα. Κατόπιν ξεκινά το κυρίως κείμενο, οι ενότητες του οποίου οργανώνονται με κριτήριο την παρουσίαση των τεκέδων της αδελφότητας στο νησί.

Αξιίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι από το κείμενο του Evliya Çelebi αντλούμε πληροφορίες για τεκέδες της αδελφότητας των Μπεκτασήδων, που δεν καταγράφονται στο κείμενο του Usta – Zâde Yunus Bey. Για παράδειγμα, αναφέρεται πως η έπαυλη του Αγά των γενιτσάρων Αμπντουραχμάν Πασά χρησιμοποιήθηκε μετά την κατάκτηση της πόλης του Χάνδακα ως τεκές της αδελφότητας⁴⁷. Άλλη αναφορά σε τεκέ της αδελφότητας που δεν καταγράφεται στο κείμενο, είναι αυτός του Κιοσέ Ιμπραϊμ Αγά, ο οποίος βρισκόταν στον προμαχώνα του Μαρτινέγκο στο Χάνδακα και επίσης χρονολογείται την εποχή της κατάκτησης της πόλης από τους Οθωμανούς⁴⁸.

Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, πρέπει να τεθεί το εξής ερώτημα : για ποιο λόγο ο συγγραφέας επέλεξε να μην αναφερθεί σε περισσότερους τεκέδες της

⁴⁶ Η. Κολοβός – Μ. Σαρηγιάννης, «Οθωμανικές πηγές για τον Κρητικό πόλεμο : μία επισκόπηση», *Ο Κρητικός Πόλεμος, Από την ιστορία στη λογοτεχνία*, επιμ. Στ. Κακλαμάνης, Ηράκλειο 2008, 183 - 214

⁴⁷ Εβλιά Τσελεμπί, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668 – 1671). Πελοπόννησος – Νησιά Ιονίου – Κρήτη – Νησιά Αιγαίου. Εισαγωγή, απόδοση από τα τούρκικα, σημειώσεις Δ. Λούπης*, Αθήνα 1994, 208

⁴⁸ Ο.π. 207 - 208

αδελφότητας; Το γεγονός να μη γνώριζε την ύπαρξη τους μάλλον θα πρέπει να αποκλειστεί, καθώς είτε μέσω των γραπτών πηγών που αξιοποίησε είτε μέσω της προφορικής παράδοσης δε μπορεί παρά να είχε υπόψη του τις εγκαταστάσεις αυτές. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι ο συγγραφέας του κειμένου, ενώ θέτει ως στόχο – κρίνοντας από τον τίτλο του - την παρουσίαση της διάδοσης του μπεκτασισμού στην Κρήτη, επιλέγει να εστιάσει στην δράση του Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ και σε όσους τεκέδες η ίδρυση τους φαίνεται να μπορεί να συσχετισθεί με αυτόν. Ίσως μία εύλογη υπόθεση να είναι το γεγονός ότι, αφού το συγκεκριμένο κείμενο αποτελεί μία περίληψη του έργου που αναφέρεται στην ιστορία του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ, ενδεχομένως άλλα σημεία του συλλογικού του έργου να περιείχαν αναφορές και σε άλλους τεκέδες της αδελφότητας.

Όσον αφορά, λοιπόν, τη ζωή του επικεφαλής των Μπεκτασήδων στην Κρήτη, δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία αναφορικά με τις πηγές που αξιοποίησε ο συγγραφέας για τις βιογραφικές πληροφορίες που παραθέτει σχετικά με τον Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ. Επομένως, τα στοιχεία αυτά δε μπορούν να αξιολογηθούν ως προς την εγκυρότητα τους. Οι λιγοστές αυτές πληροφορίες, ωστόσο, μπορούν να μας οδηγήσουν στη διατύπωση κάποιων προβληματισμών για τις επιλογές και την πορεία του προσώπου αυτού.

Το γεγονός ότι ο πατέρας του ήταν μουφτής, σήμαινε ότι προερχόταν από ένα περιβάλλον εγγράμματο, με κοινωνική καταξίωση⁴⁹. Επιπλέον, το γεγονός ότι μετέβη για σπουδές στην Κωνσταντινούπολη, υποδεικνύει έστω κάποια οικονομική ευρωστία. Μάλιστα, σπούδασε στο Νταρουλχαντίς του τζαμιού Σουλεϊμανιγιέ. Οι μεντρεσέδες, που ανήκαν στο συγκρότημα του τζαμιού Σουλεϊμανιγιέ, εντάσσονταν στην πιο υψηλή βαθμίδα εκπαίδευσης⁵⁰ και προσέφεραν στους αποφοίτους τη δυνατότητα να σταδιοδρομήσουν κατακτώντας αξιώματα ως ουλεμάδες. Πώς θα μπορούσε άραγε να ερμηνευθεί

⁴⁹ H.A.R. Gibb – H. Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, τ.1, Αθήνα 2005, 534. *Ιναλτζίκ*, ό.π., 293

⁵⁰ Ο.π., 289

η απόφαση του Χορασανί – ζαντέ να εγκαταλείψει την προοπτική μιας σταδιοδρομίας στο σώμα των ουλεμά;

Το γεγονός, ότι η πληροφορία αυτή σχετικά με τη μετάβαση του στην Κωνσταντινούπολη και τις σπουδές του δε μπορεί να επιβεβαιωθεί, αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της. Θα πρέπει να αξιολογήσουμε το γεγονός, ότι ο ίδιος προέρχεται από δερβίσικο περιβάλλον, από το Κίρσεχιρ, την έδρα των Μπεκτασήδων. Η επιστροφή του εκεί που εξασφαλίζει έτοιμη σταδιοδρομία, πέραν των ατομικών κινήτρων που μπορούν να αποδοθούν στην πίστη του, είναι σαφώς η αναμενόμενη επιλογή.

Η ίδρυση του τεκέ στη Βόνη

Ο Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ ως επικεφαλής ομάδας άγνωστου αριθμού δερβίσηδων βρέθηκε από την Κωνσταντινούπολη στα Χανιά συνοδεύοντας το οθωμανικό εκστρατευτικό σώμα. Τρία χρόνια αργότερα, στις 2 Απριλίου του έτους 1647, ιδρύει έναν τεκέ στο χωριό Βόνη. Το χωριό βρίσκεται νοτιοανατολικά της πόλης του Χάνδακα, σε απόσταση 28 χμ. από τη σημερινή πόλη. Είναι κτισμένο σε υψόμετρο 330 μ. και περιβάλλεται από υψώματα και χαμηλούς λόφους.

Ένα πρώτο ερώτημα που προκρίνεται, σχετίζεται με τον χρόνο ίδρυσης του τεκέ. Σύμφωνα με την καταγραφή του κειμένου του Usta – Zâde Yunus Bey, ο τεκές αυτός ήταν ο πρώτος τεκές του τάγματος των Μπεκτασήδων που ιδρύθηκε στο νησί. Πώς μπορεί όμως να ερμηνευθεί το γεγονός ότι ούτε στις πόλεις Χανίων και Ρεθύμνου, ούτε στις επαρχίες τους ιδρύθηκε τεκές του τάγματος των Μπεκτασήδων; Εύλογα δημιουργείται προβληματισμός αναφορικά με τη μη παραχώρηση γης ή άλλων προσόδων στις περιοχές που ήδη έχουν κατακτηθεί. Ένα δεύτερο ερώτημα θα πρέπει να τεθεί αναφορικά με την επιλογή της τοποθεσίας για τον τεκέ που ιδρύεται στο χωριό Βόνη. Αν θεωρήσουμε ότι πράγματι πρόκειται για τον πρώτο τεκέ της αδελφότητας στο

νησί, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι τέθηκαν κάποια κριτήρια ως προς τον τόπο ίδρυσης του.

Η κατάκτηση του νησιού ξεκίνησε από τα δυτικά με την πόλη των Χανίων να κατακτάται τον Ιούνιο του 1645. Τα οθωμανικά στρατεύματα κινούνται προς τα δυτικά κατακτώντας το Ρέθυμνο το 1646 και την επαρχία του και προελαύνουν στη συνέχεια προς τον Χάνδακα, αφού προηγουμένως κατακτούν την ενδοχώρα του νησιού. Η πολιορκία του Χάνδακα ξεκινά τον Οκτώβρη του 1647. Την περίοδο, λοιπόν, αυτή ο οθωμανικός στρατός βρίσκεται σε διαρκή κίνηση. Τα οθωμανικά στρατεύματα διασπείρονται στην επαρχία του Χάνδακα, καθώς προχωρούν προς την πρωτεύουσα με στόχο την ολοκλήρωση της κατάκτησης. Ταυτόχρονα, η πολιτική εξουσία επιχειρεί να οργανώσει και να επιβάλει την εξουσία της στις περιοχές που ολοκληρώνεται η κατάκτηση τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, επομένως, θα μπορούσε να ενταχθεί η ίδρυση του μπεκτασικού τεκέ στο χωριό Βόνη. Λόγω της λειτουργίας του τεκέ χρησιμοποιούνταν για το χωριό και η ονομασία “dedeler köyü” (το χωριό των δερβίσηδων)⁵¹. Οι λόγοι που οδηγούν στην επιλογή του συγκεκριμένου χωριού για την ίδρυση του τεκέ είναι άγνωστοι. Θα μπορούσε να είναι επιλογή του επικεφαλής της ομάδας των δερβίσηδων, θα μπορούσε να αφορά και την απόφαση κάποιου ή κάποιων δερβίσηδων να παραμείνουν εκεί. Ίσως σχετίζεται με τη συμμετοχή των δερβίσηδων στις μάχες για την κατάκτηση της περιοχής. Αυτό που κρίνεται σημαντικό είναι το γεγονός ότι η ομάδα των δερβίσηδων με επικεφαλής τον Χορασανί – ζαντέ δημιουργεί με τον πρώτο αυτό τεκέ, αλλά η πορεία τους προς τον Χάνδακα συνεχίζεται μαζί με το στρατεύμα, γεγονός που αποδεικνύεται από την ίδρυση του επόμενου τεκέ στο φρούριο Ιναντιέ το 1650.

⁵¹ Köprülü, ό.π. 43

Η ίδρυση του τεκέ στο φρούριο Ιναντιέ

Το Σεπτέμβριο του 1650 ιδρύεται στις παρυφές του φρουρίου Ιναντιέ, λίγο έξω από τον πολιορκούμενο Χάνδακα, ένας τεκές για λογαριασμό του Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ από τον αρχιστράτηγο Γκαζί Ντελί Χουσεΐν Πασά. Ο τεκές στο χωριό Βόνη δεν εγκαταλείφθηκε αλλά συνέχισε τη λειτουργία του με κάποιους δερβίσηδες, οι οποίοι παρέμεναν εκεί. Μάλιστα, αναφερόταν ως «παλιός τεκές»⁵². Η διατήρηση του τεκέ στη Βόνη μπορεί να σχετιστεί με την οικονομική λειτουργία του νέου τεκέ που ιδρύεται, αφού ο Χουσεΐν Πασάς αφιέρωσε σε αυτόν τα εισοδήματα του χωριού Βόνη⁵³. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ίσως ότι κρινόταν απαραίτητη η παραμονή κάποιων δερβίσηδων εκεί, προκειμένου να μεριμνούν για την είσπραξη και τη διασφάλιση των προσόδων. Ενδεχομένως η ίδια η ίδρυση του τεκέ στη Βόνη να έγινε ακριβώς για αυτόν τον σκοπό, δηλαδή γιατί είχε προσυμφωνηθεί η παραχώρηση των προσόδων στη συγκεκριμένη περιοχή μεταξύ του ιδρυτή και του αρχιστράτηγου.

Η οικονομική διάσταση της πράξης αυτής θα παρουσιαστεί σε επόμενη ενότητα. Στο σημείο αυτό όμως θα επιχειρήσουμε να σταθούμε στη διερεύνηση των σχέσεων των δύο προσώπων, του Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ και του Γκαζί Ντελί - Χουσεΐν Πασά, προκειμένου να αποσαφηνιστούν ζητήματα που σχετίζονται με τον χρόνο και τον τόπο ίδρυσης του νέου τεκέ.

Στο κείμενο του Usta – Zâde Yunus Bey αναφέρεται ότι, ενώ κτιζόταν το φρούριο Ιναντιέ, κατά τη διάρκεια μιας συνομιλίας τους ο αρχιστράτηγος απευθυνόμενος στον Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ του είπε ότι επιθυμεί με δικά του έξοδα να ιδρυθεί ένας τεκές σε τοποθεσία που θα επέλεγε εκείνος. Μάλιστα, καταγράφεται ότι ο δερβίσης απολάμβανε τη συμπάθεια του αρχιστράτηγου. Ο Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί

⁵² Köprülü, ό.π., 41 - 44

⁵³ Gülsoy, ό.π., 258 - 259

Ντεντέ υπέδειξε τους πρόποδες ενός λόφου βόρεια του φρουρίου και ξεκίνησε η ανοικοδόμηση του τεκέ. Στο τέλος του εορτασμού του ραμαζανιού ο τεκές εγκαινιάστηκε⁵⁴.

Αν και η αξιοπιστία της αφήγησης αυτής δε μπορεί να ελεγχθεί, μπορεί να συμβάλει στη διατύπωση προβληματισμών αναφορικά με τα κίνητρα και των δύο προσώπων για την ίδρυση του τεκέ στο συγκεκριμένο χρόνο και τόπο.

Ο Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ επωφελείται των προνομίων που του παρέχονται από την κεντρική εξουσία τη δεδομένη στιγμή, προκειμένου να ιδρύσει έναν τεκέ, ο οποίος βρίσκεται σε σαφώς πιο καίρια γεωγραφική θέση σε σχέση με την πρωτεύουσα του νησιού που ήταν και ο απώτερος στόχος του στρατεύματος. Επιπλέον, εξασφαλίζει εισοδήματα για τη λειτουργία του νέου τεκέ, ενώ ταυτόχρονα διατηρείται η λειτουργία και του τεκέ στη Βόνη.

Μία πρώτη σκέψη για την ερμηνεία της πράξης του Γκαζί Ντελί Χουσεΐν Πασά σχετίζεται με ατομικά κίνητρα, τα οποία είτε αφορούν τη θρησκευτική του πίστη, είτε την κοινωνική του προβολή μέσω της χρηματοδότησης ενός τέτοιου ιδρύματος στο νέο φρούριο. Βέβαια στο σημείο αυτό προκύπτει εύλογα το ερώτημα γιατί δεν ίσχυσαν τα κίνητρα αυτά νωρίτερα, όταν ως κατακτητής της πόλης του Ρεθύμνου θα μπορούσε να είχε προβεί σε ανάλογη ενέργεια. Θα ξεκινήσουμε εστιάζοντας στον χώρο ίδρυσης του τεκέ.

Η ανοικοδόμηση του φρουρίου Ιναντιέ προέκυψε από την πίεση και την ανάγκη ικανοποίησης αιτήματος του στρατεύματος, προκειμένου να ανταποκριθεί στη μακρόχρονη πολιορκία της πόλης του Χάνδακα⁵⁵. Το φρούριο ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 1650 και το Σεπτέμβριο ιδρύθηκε ο τεκές. Μέχρι και το 1667, οπότε το φρούριο παύει να διαδραματίζει

⁵⁴ Köprülü, ό.π. 44 - 45

⁵⁵ E. Kolovos, "A Town for The Besiegers: Social Life And Marriage in Ottoman Candia outside Candia (1650 - 1669)", στο *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645 - 1840*, επιμ. Α. Anastasopoulos, Ρέθυμνο 2008, 103 - 104

ουσιαστικό ρόλο για την πολιορκία, καθώς το στράτευμα διατάζεται να συγκεντρωθεί κάτω από τα τείχη της πόλης⁵⁶, τόσο το ίδιο το φρούριο όσο και η περιοχή γύρω από αυτό αποτελεί έναν χώρο συγκέντρωσης και δράσης χιλιάδων ανθρώπων.

Το γεγονός ότι ο τεκές ιδρύεται σχεδόν αμέσως μόλις ολοκληρώνεται η ανοικοδόμηση του φρουρίου υποδεικνύει την ύπαρξη συγκεκριμένων αναγκών. Η ίδρυση του τεκέ μπορεί ενδεχομένως να συσχετιστεί με την ικανοποίηση των θρησκευτικών αναγκών του σώματος των γενιτσάρων ή του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής γενικότερα. Ίσως η ίδρυση να υποδηλώνει σε συμβολικό επίπεδο την πρωτοκαθεδρία που απολάμβανε το τάγμα των Μπεκτασήδων σε σχέση με άλλα δερβισικά τάγματα, που γνωρίζουμε ότι μέλη τους βρίσκονταν επίσης στην Κρήτη και δραστηριοποιούνταν. Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, η παρουσία διαφόρων ταγμάτων μαρτυρείται κατά τη διάρκεια του πολέμου, ωστόσο η ίδρυση τεκέδων καταγράφεται μετά την πτώση του Χάνδακα μέσα στην πόλη⁵⁷. Ο τεκές του τάγματος των Μπεκτασήδων φαίνεται να είναι αυτός που πρώτος ιδρύεται τόσο κοντά στην πρωτεύουσα.

Τα πρόσωπα

Θα ξεκινήσουμε από τον ιδρυτή του τεκέ, τον Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ, ο οποίος παρέμεινε στο αξίωμα του σείχη έως το θάνατο του το 1671. Στα βιογραφικά του στοιχεία αναφερθήκαμε παραπάνω. Λίγο πριν το θάνατο του όρισε ο ίδιος το διάδοχο του.

Στο αξίωμα, λοιπόν, του σείχη τον διαδέχτηκε ο αδελφός του, ο Χορασανί – ζαντέ Χασάν Ντεντέ, ο οποίος πέθανε το 1674. Βιογραφικές πληροφορίες για το πρόσωπο αυτό, πριν την έλευση του στην Κρήτη, δεν

⁵⁶ Ο.π., 107

⁵⁷ Clayer – Popovic, ό.π., 214 - 220

είναι γνωστές. Ήταν μικρότερος αδελφός του Χορασανί – ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ⁵⁸. Δεν είναι γνωστό αν ακολούθησε την πορεία του αδελφού του όσον αφορά τις σπουδές του και τη διαμονή του στον τεκέ του Χατζή Μπεκτάς. Μπορούμε ίσως να υποθέσουμε, ότι βρισκόταν στην Κρήτη από την έναρξη της εκστρατείας ακολουθώντας τον αδελφό του. Σε έγγραφο του ιεροδικείου του Χάνδακα αναφέρεται ως γενίτσaros του 64^{ου} σώματος των ζαγαρτζήδων⁵⁹. Στο σημείο αυτό μας δίνεται η αφορμή να προβληματιστούμε σε σχέση με την ταυτότητα και τις ιδιότητες των προσώπων που ακολουθούν το εκστρατευτικό σώμα ως δερβίσηδες – πολεμιστές.

Μετά την ανάρρηση του στο αξίωμα του σεΐχη, τον συναντούμε σε ένα έγγραφο του έτους 1671 του ιεροδικείου του Χάνδακα ως εμπλεκόμενο σε αγοροπωλησία ακινήτων⁶⁰. Υπάρχει ακόμα η πληροφορία, ότι εκείνη την περίοδο απελευθέρωσε τρεις εξισλαμισμένους σκλάβους του⁶¹. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται δύο περιπτώσεις απελευθέρωσης δούλων του, καθώς και το γεγονός ότι είχε αποκτήσει ένα γιο από μία γεωργιανή εξισλαμισμένη σκλάβα, τον Χορασανί – ζαντέ Μεχμέτ, ο οποίος έγινε και αυτός αργότερα σεΐχης του τεκέ. Τα ζητήματα που σχετίζονται με την περιουσία και την οικονομική δραστηριότητα του Χορασανί – ζαντέ Χασάν Ντεντέ, θα παρουσιαστούν στην επόμενη ενότητα.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σταθούμε στο θέμα της διαδοχής στο αξίωμα του σεΐχη, καθώς φαίνεται να εφαρμόζεται η πρακτική της παραδοσιακά κληρονομικής διαδοχής⁶². Τον ιδρυτή διαδέχεται ο αδελφός του και στη συνέχεια αναλαμβάνει το αξίωμα ο γιος του τελευταίου. Ωστόσο, η συνέχεια στη διαδοχή δεν είναι αδιατάρακτη, αφού μέχρι να αναλάβει ο Χορασανί –

⁵⁸ Ο.π., 49 - 50

⁵⁹ Μ. Βαρούχα – Φ. Χαιρέτη – Μ. Σαρηγιάννης, *Ιεροδικείο Ηρακλείου – Πέμπτος Κώδικας. Μέρος α' (1673 – 1675)*, επιμ. Ελ. Ζαχαριάδου, Ηράκλειο 2008, 196, 282- 283

⁶⁰ Ελ. Καραντζίκου – Π. Φωτεινού, *ό.π.*, 137

⁶¹ Köprülü, *ό.π.*, 50

⁶² Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 243. Κάκος, *ό.π.*, 53

ζαντέ Μεχμέτ το αξίωμα του σεΐχη, ο κεντρικός τεκές της αδελφότητας είναι αυτός που φαίνεται να ορίζει το πρόσωπο που αναλαμβάνει το αξίωμα.

Ο Χορασανί – ζαντέ Μεχμέτ, λοιπόν, γεννήθηκε πριν το 1674 στην Κρήτη και μαθήτευσε στον κεντρικό τεκέ του τάγματος των μπεκτασήδων στο Κιρσεχίρ. Αξιζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί η επιστροφή στο τόπο της πατρικής καταγωγής, καθώς και η επιλογή να μαθητεύσει, προτού αναλάβει το αξίωμα του στον κεντρικό τεκέ των μπεκτασήδων. Φαίνεται να επέστρεψε στην Κρήτη το 1711 και να ανοικοδόμησε εκ νέου τον τεκέ, ο οποίος μαρτυρείται ερειπωμένος σε έγγραφο του 1710⁶³. Πιο συγκεκριμένα, σε ένα έγγραφο του ιεροδικείου με χρονολογία 14 Μαρτίου του 1710 καταγράφεται ότι δύο γυναίκες, η Χατιτζέ και η Σαλιχά, πέρασαν από τον τεκέ, όμως το μέρος ήταν ερημικό και αποφάσισαν να πάνε προς το φρούριο Ιναντιέ. Το σούρουπο τους επιτέθηκαν τέσσερις άνδρες, οι οποίοι τις οδήγησαν στον τεκέ και ασέλησαν εις βάρος τους⁶⁴. Πάντως, στις 6 Μαρτίου του 1700 κάποιος Μεχμέτ Ντεντέ, γιος Ιβάζ, αναφέρεται ως σεΐχης του τεκέ και μάλιστα στάλθηκε από τον κεντρικό τεκέ των Μπεκτασήδων για να αναλάβει το αξίωμα⁶⁵.

Η ακριβής χρονολογία ερήμωσης του τεκέ δεν έχει προσδιοριστεί και δεν είναι γνωστό για πόσο χρονικό διάστημα παρέμεινε σε αυτήν την κατάσταση. Θα πρέπει οπωσδήποτε να σταθούμε στο σημείο αυτό στο γεγονός ότι ανάμεσα στο έτος 1674, όταν πεθαίνει ο Χασάν Ντεντέ και στο έτος 1711, όταν επιστρέφει και αναλαμβάνει ο γιος του μεσολαβεί ένα μεγάλο χρονικό διάστημα για το οποίο στο χειρόγραφο που εστίασαμε, δεν αναφέρονται περαιτέρω πληροφορίες για τη λειτουργία του τεκέ. Είναι άγνωστο αν ερημώνει ο τεκές αμέσως μετά το θάνατο του Χασάν Ντεντέ. Επιπλέον, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο γιος του Μεχμέτ φεύγει από την Κρήτη για να μαθητεύσει στον κεντρικό τεκέ του τάγματος και στη συνέχεια επιστρέφει για να αναλάβει το αξίωμα του σεΐχη. Πρόκειται λοιπόν για προκαθορισμένη

⁶³ Ο.π. 50 - 54

⁶⁴ Köprülü, ό.π. 51

⁶⁵ Ο.π. 50 -51

επιλογή «σταδιοδρομίας» σε ένα αξίωμα που κληρονομικά του ανήκει; Πολύ πιθανό. Όποια και αν είναι η χρονική στιγμή που ερημώνεται ο τεκές ο Μεχμέτ επιστρέφει και επαναλειτουργεί έναν χώρο με υπάρχουσες κτιριακές δομές και εξασφαλισμένες προσόδους. Περνάμε επομένως στη δεύτερη περίοδο λειτουργίας του τεκέ, για την οποία επίσης δε γνωρίζουμε την ακριβή διάρκεια της. Αυτό που είναι γνωστό είναι πως το 1811 μαρτυρείται μία δεύτερη ανακαίνιση του τεκέ, μετά από μια ακόμα φάση ερήμωσης του, η διάρκεια της οποίας όπως είπαμε δε μπορεί να προσδιοριστεί με ενάργεια.

Ένα ακόμα πρόσωπο που σχετίζεται με την περίοδο της ίδρυσης του τεκέ, είναι ο Ντερβίς Αχμέτ Χορασανί Μπαμπά. Υπήρξε σημαιοφόρος της αποστολής των Μπεκτασήδων που έφτασαν στο νησί. Ονομάστηκε και Σακά Μπαμπά. Φαίνεται ότι διένεμε νερό στους στρατιώτες, τριγυρνώντας ανάμεσα τους και ταυτόχρονα τους εμπύχωνε. Πέθανε το 1674 και τάφηκε στον τεκέ. Ο τάφος του αποτέλεσε σημείο προσκυνήματος για τους πιστούς⁶⁶. Ωστόσο, δεν έχουμε στη διάθεση μας περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τη δράση του προσώπου αυτού και το ρόλο που διαδραμάτισε στην ίδρυση και τη λειτουργία του τεκέ. Αξίζει να επισημάνουμε πάντως στο σημείο αυτό την κοινή καταγωγή του ιδρυτή και Αχμέτ Μπαμπά από το Χορασάν. Θα λέγαμε ότι, αφού η επιβεβαίωση δεν είναι δυνατή, τα περιθώρια αμφισβήτησης είναι αρκετά.

Δε θα πρέπει να παραλειφθεί επίσης μια αναφορά στους «ανώνυμους» για τις πηγές δερβίσηδες του τάγματος, που ακολουθούσαν την εκστρατεία και αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα για τη λειτουργία του τάγματος στην Κρήτη, καθώς και στην πληθώρα των εργατών και των δούλων που παρείχαν τις υπηρεσίες τους στο ίδρυμα.

⁶⁶ Köprülü, ό.π. 50

Κεφάλαιο 3^ο

Η πρώτη περίοδος λειτουργίας

Η θρησκευτική - πνευματική λειτουργία του τεκέ

Η θρησκευτική λειτουργία των τεκέδων είναι η κύρια και η προφανής. Εξυπηρετούν τις λατρευτικές ανάγκες και καλύπτουν τις πνευματικές αναζητήσεις του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής που ιδρύονται, μέσα από τις ιδιαίτερες λατρευτικές πρακτικές του κάθε τάγματος. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο τάφος ενός σεΐχη γίνεται κέντρο λατρείας και προσκυνήματος για τους πιστούς⁶⁷. Σημαντικός θεωρείται επίσης και ο χώρος του τεκέ, στον οποίο συγκεντρώνονται οι δερβίσηδες και οι πιστοί προκειμένου να τελέσουν τις προβλεπόμενες τελετουργίες του τάγματος⁶⁸.

Στην περίπτωση του ιδρύματος που εξετάζουμε, η εξυπηρέτηση των θρησκευτικών αναγκών της μουσουλμανικής κοινότητας θα πρέπει να θεωρείται ένας από τους πρωτεύοντες στόχους των ιδρυτών. Εντούτοις, ο χρόνος ίδρυσης και η επιλογή της τοποθεσίας εγείρουν προβληματισμούς σε σχέση με τους σκοπούς των ιδρυτών. Παράλληλα, θα πρέπει να αναρωτηθούμε σχετικά με το ποιοι είναι οι άνθρωποι που αποτελούν την πρώτη αυτή περίοδο λειτουργίας την κοινότητα των πιστών, αφού ο τεκές ιδρύεται όχι σε μία ήδη διαμορφωμένη κοινότητα –αστική ή αγροτική - αλλά σε μία υπό διαμόρφωση κοινότητα στο πλαίσιο της πολιορκίας του Χάνδακα.

Είδαμε νωρίτερα πώς ο τεκές ιδρύεται το Σεπτέμβριο του 1650, αμέσως μόλις ολοκληρώνεται η ανοικοδόμηση του φρουρίου Ιναντιέ. Την περίοδο

⁶⁷ Faroqhi, ό.π., 211- 212

⁶⁸ Ό.π., 212 - 213

από το 1650 μέχρι και το 1667, οπότε και το στράτευμα εγκαταλείπει το φρούριο και συγκεντρώνεται κάτω από τα τείχη του πολιορκούμενου Χάνδακα, το φρούριο Ιναντιέ και η περιοχή έξω από τα τείχη του αποτέλεσε τον πυρήνα μιας ιδιότυπης οθωμανικής πόλης⁶⁹.

Ο Εβλιά Τσελεμπί αναφέρει στο κείμενο του ότι μέσα στο φρούριο υπάρχουν 500 πέτρινες οικίες, ενώ γύρω από το φρούριο μας δίνεται η περιγραφή μιας πόλης με αρχιτεκτονικές δομές, ώστε να εξυπηρετούνται χιλιάδες άνθρωποι. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται επτά τζαμιά, σαράντα μετζίτια, τρεις μεντρεσέδες, πέντε σχολεία, δυο τεκέδες, έξι μικρά χαμάμ, επτά χάνια και δύο χιλιάδες καταστήματα και εργαστήρια.⁷⁰ Η ύπαρξη των κτιριακών αυτών υποδομών, αν και δεν επιβεβαιώνεται από αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, καθώς τα κτήρια ήταν κατασκευασμένα από ξύλο και άλλα φθαρτά υλικά⁷¹, επιβεβαιώνεται, ωστόσο, και από βενετικές πηγές της ίδιας περιόδου⁷².

Η αναφορά του Οθωμανού περιηγητή σε δυο τεκέδες στο χώρο αυτό επιβεβαιώνει τη δράση των δερβίσιων ταγμάτων στο ιδιότυπο αυτό πλαίσιο. Για τον ένα από τους δυο τεκέδες μπορούμε να εικάσουμε ότι πρόκειται για τον μπεκτασικό τεκέ στον οποίο εστιάζουμε. Σχετικά με την αναφορά του και σε δεύτερο τεκέ, που λειτουργούσε στην περιοχή γύρω από το φρούριο, δεν κατέστη δυνατή η επιβεβαίωση της ύπαρξης του από άλλες πηγές, πόσο μάλλον η εξακρίβωση της ταυτότητας του τάγματος που τον ιδρύει και τον λειτουργεί.

Η ίδρυση του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ έρχεται επομένως να καλύψει τις θρησκευτικές ανάγκες μιας μεγάλης κοινότητας πιστών, που αποτελείται στη συντριπτική της πλειονότητα από στρατιωτικούς, γεγονός που επαρκεί για να αιτιολογήσει την ανάγκη της ίδρυσης ενός τεκέ του τάγματος των Μπεκτασήδων, μιας αδελφότητας στενά συνδεδεμένης, όπως είδαμε νωρίτερα,

⁶⁹ Kolovos, ό.π., 104 - 105

⁷⁰ Evliya Celebi Seyahatnamesi, ό.π., 178

⁷¹ Ό.π., 178

⁷² Kolovos, ό.π., 107

με το σώμα των γενιτσάρων. Ακόμη, θα πρέπει να αναλογιστούμε ότι η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων σε έναν χώρο αποτελεί παράγοντα ανάπτυξης ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως το εμπόριο, η παροχή υπηρεσιών, διάφορες τεχνικές δραστηριότητες. Είναι σαφές, λοιπόν, πώς η περιοχή του φρουρίου και η πόλη γύρω από αυτό θα πρέπει να αποτελεί πόλο έλξης και για τους μουσουλμανικούς αλλά και τους χριστιανικούς πληθυσμούς, που κατοικούσαν στην ευρύτερη ενδοχώρα του Χάνδακα. Είναι, λοιπόν, επόμενο ότι οι πληθυσμοί αυτοί αποτελούν τη «δεξαμενή» από την οποία οι δερβίσηδες του τεκέ αντλούν νέους πιστούς και φίλους του μπεκτασισμού.

Μπορούμε, λοιπόν, να καταγράψουμε κάποιες κατηγορίες πληθυσμού που εξυπηρετούν τις θρησκευτικές τους ανάγκες και ικανοποιούν τις πνευματικές αναζητήσεις τους στον τεκέ, επιχειρώντας ταυτόχρονα κάποια επιμέρους «εσωτερική» περιοδολόγηση της πρώτης φάσης της λειτουργίας του.

Ξεκινώντας από το έτος ίδρυσης του τεκέ το 1650 έως και το έτος 1667, είναι μία περίοδος που ο τεκές καλύπτει τις ανάγκες μεγάλου αριθμού ανθρώπων, κυρίως στρατιωτικών και πιο συγκεκριμένα γενιτσάρων, οι οποίοι συνδέονται ήδη σε ένα βαθμό με τις αρχές του μπεκτασισμού. Ταυτόχρονα, τα χρόνια αυτά είναι η περίοδος που λόγω της προσέλκυσης αγροτικών πληθυσμών από τις γύρω περιοχές στην περιοχή του φρουρίου, οι αρχές του ιδρύματος θα πρέπει να υποθέσουμε, ότι επιδίδονται σε μια προσπάθεια διάδοσης του μπεκτασισμού, είτε στους μουσουλμανικούς είτε στους χριστιανικούς πληθυσμούς, με στόχο τον εξισλαμισμό των τελευταίων.

Στο πλαίσιο της θρησκευτικής λειτουργίας τους τα δερβισικά τάγματα πάγια αναπτύσσουν και προσηλυτιστική δράση στην περιοχή που ιδρύονται, με στόχο τον εξισλαμισμό των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής τους. Ιδιαίτερα το τάγμα των Μπεκτασήδων θεωρείται πως συνέβαλε καταλυτικά στον εξισλαμισμό χριστιανικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας και των

Βαλκανίων⁷³. Οι λόγοι αυτού του φαινομένου θα πρέπει να αναζητηθούν τόσο σε πνευματικούς όσο και σε κοινωνικούς παράγοντες⁷⁴.

Ο μπεκτασισμός έχει κάποια χαρακτηριστικά που επιτρέπουν την ευκολότερη προσέγγιση των χριστιανικών πληθυσμών. Η αντίληψη για την ενότητα του Θεού, του Μωάμεθ και του Αλί, η οποία παραπέμπει στην έννοια της Αγίας Τριάδας⁷⁵, η λατρεία των Δώδεκα Ιμάμηδων που παραπέμπει στη λατρεία των Δώδεκα Αποστόλων, καθώς και η λατρεία των δύο γιων του Αλί (Χασάν και Χουσεΐν) που βρίσκει αντιστοιχία στη λατρεία των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, είναι μερικά από τα στοιχεία που διευκόλυναν την προσέγγιση των δύο κοινοτήτων⁷⁶. Ακόμη, η συμμετοχή των γυναικών σε τελετουργικές πρακτικές –έστω υπό περιορισμούς, η ανοχή των αρχών του τάγματος στην κατανάλωση αλκοόλ, το καθεστώς αγαμίας που επιβαλλόταν για τους δερβίσηδες που κατοικούσαν στους τεκέδες⁷⁷, είναι κάποιοι ακόμη παράγοντες, που συνέβαλαν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Ειδικότερα στην περίπτωση της Κρήτης, το ζήτημα του εξισλαμισμού του ντόπιου ορθόδοξου χριστιανικού πληθυσμού έχει εγείρει πολλούς προβληματισμούς στους μελετητές, κυρίως λόγω του μεγάλου αριθμού του πληθυσμού που προσχωρεί στο Ισλάμ, ήδη από τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής παρουσίας στο νησί. Ο προσδιορισμός των παραγόντων, που οδηγούν τους Κρητικούς στον εξισλαμισμό, έχει υπάρξει ένα από τα κύρια ζητούμενα για τους ερευνητές της περιόδου. Η επιδίωξη της βελτίωσης της κοινωνικής και οικονομικής τους θέσης, οι πιέσεις και ο φόβος για τους νέους κυρίαρχους, η δυσαρέσκεια προς τους Βενετούς και την πολιτική που εφάρμοσαν κατά της ορθόδοξης εκκλησίας στο νησί, θεωρούνται οι κύριοι

⁷³ Ιναλτζίκ, ό.π. 335. Κάκος, ό.π., 61

⁷⁴ Ό.π., 60 - 67

⁷⁵ Ιναλτζίκ, ό.π., 335 -336

⁷⁶ Ε. Χ. Ζεγκίνης, *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 1988, 48

⁷⁷ Birge, ό.π., 216 -218

παράγοντες που οδηγούν τους χριστιανούς στην αρνησιθρησκία⁷⁸. Σε αυτούς τους παράγοντες θα πρέπει να προστεθεί η προσηλυτιστική δράση των δερβισικών ταγμάτων, χωρίς ωστόσο αυτή να μπορεί να προσδιοριστεί με σαφήνεια ή τα αποτελέσματά της να μπορούν να αξιολογηθούν ποσοστιαία.

Φαίνεται πάντως πως και στην περίπτωση της Κρήτης, ο συγκρητισμός που χαρακτηρίζει τους Μπεκτασήδες συνέβαλε στην προσέγγιση του γηγενούς χριστιανικού πληθυσμού. Η συμβολή των Μπεκτασήδων δερβισικών στους εξισλαμισμούς κατά την περίοδο του Κρητικού πολέμου, ενώ σημειώνεται και μάλιστα τονίζεται ιδιαίτερος από μελετητές⁷⁹, δεν είναι στοιχείο που μπορεί να επιβεβαιωθεί στις αρχειακές τουλάχιστον πηγές.

Αν περάσουμε στη δεύτερη φάση της περιοδολόγησης που επιχειρούμε, διαπιστώνουμε ότι κατά τα έτη 1667 – 1669, οπότε και εντείνεται η πολιορκία του Χάνδακα, η συντριπτική πλειονότητα του στρατιωτικού μουσουλμανικού πληθυσμού εγκαταλείπει το φρούριο Ιναντιέ. Επομένως, εύλογα υποθέτουμε ότι ο τεκές χάνει ένα μεγάλο αριθμό της κοινότητας των πιστών στους οποίους απευθύνεται.

Τα ερωτήματα που εγείρονται για την περίοδο που αφορά τα έτη από το 1669 έως το 1710 σχετικά με τη λειτουργία του τεκέ είναι πολλά. Άλλωστε το 1710 είναι το έτος που ο τεκές αναφέρεται πλέον ερημωμένος, χωρίς ωστόσο, να γνωρίζουμε το ακριβές έτος ερήμωσης του. Ο Χάνδακας έχει κατακτηθεί και ο πληθυσμός της πόλης, μπορεί να καλύπτει πλέον τις θρησκευτικές και πνευματικές του ανάγκες μέσα από ένα πολύ ευρύτερο πλαίσιο δομών. Εκτός από τα τζαμιά και τα θρησκευτικά ιδρύματα, στην πόλη του Χάνδακα λειτουργούσαν, σύμφωνα με τον Εβλιά Τσελεμπί, 16 τεκέδες διαφόρων θρησκευτικών ταγμάτων⁸⁰. Μπορούμε επομένως να υποθέσουμε, πως μετά την πτώση του Χάνδακα ο τεκές ερήμωσε σχετικά άμεσα, αν δεχτούμε το γεγονός ότι έχασε την κοινότητα των πιστών στην

⁷⁸ Πεπονάκης, ό.π., 33 – 37. Greene, ό.π. 178 – 185. Ελ. Ζαχαριάδου, «Η θρησκευτική ζωή στην Κρήτη κατά τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας» στο *Σιναϊτικά Μετόχια σε Κρήτη και Κύπρο*, Αθήνα 2009, 9 - 31

⁷⁹ Πεπονάκης, ό.π., 36 - 37

⁸⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, ό.π., 229

οποία απευθυνόταν. Ενδεχομένως, μετά το θάνατο του ιδρυτή του τεκέ Αλί Ντεντέ το 1671, ο τουρμπές του να κατέστη σημείο προσκυνήματος για τους πιστούς και έτσι να προσέλκυε κάποιους προσκυνητές. Ίσως οι δερβίσηδες του τεκέ να εντάχθηκαν σε άλλους τεκέδες που ιδρύθηκαν μέσα στην πρωτεύουσα.

Η κοινωνική λειτουργία

Πέραν της θρησκευτικής λειτουργίας τους, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η προσέγγιση των τεκέδων μέσα από τη διερεύνηση των κοινωνικών λειτουργιών τους. Μία από αυτές είναι η προσφορά τους στην κοινότητα των πιστών ως χώροι φιλοξενίας. Υποδέχονται και φιλοξενούν προσκυνητές αλλά και ταξιδιώτες⁸¹. Ο Γάλλος περιηγητής Lucas, ο οποίος ως απεσταλμένος του βασιλιά της Γαλλίας στο πλαίσιο του ταξιδιού του επισκέφθηκε τον κεντρικό τεκέ των Μπεκτασήδων στη Μικρά Ασία το 1705, αναφέρει ότι προσφερόταν δωρεάν φιλοξενία σε όλους τους οδοιπόρους και μάλιστα σημειώνει την υψηλή ποιότητα υπηρεσιών που προσέφερε ο τεκές⁸². Παράλληλα με την παροχή καταλύματος, υπάρχει μέριμνα για τη σίτιση των φιλοξενουμένων. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη κατάλληλων κτηριακών υποδομών, επάρκεια τροφίμων, προσωπικού αλλά και οργάνωση.

Οι τεκέδες αποτελούν επίσης χώρους συγκέντρωσης ανθρώπων, γεγονός το οποίο τους καθιστά κέντρα ανταλλαγής πληροφοριών και αλληλεπίδρασης. Παράλληλα, είναι και πνευματικά κέντρα, αφού το σύνθημα είναι να υπάρχει στον χώρο τους βιβλιοθήκη. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της βιβλιοθήκης του τεκέ των μεβλεβήδων δερβίσηδων στο Ικόνιο ή εκείνης

⁸¹ Faroqhi, ό.π., 213

⁸² Κάκος, ό.π., 208

του τεκέ των μπεκτασήδων του Αμπντάλ Μουσά, για την οποία έχει διασωθεί κατάλογος των χειρογράφων που υπήρχαν στο χώρο της⁸³.

«Ο τεκές του Χορασάνογλου είναι εφευρέτημα του Γαζή υψηλότατου μάρτυρα Ντελή Χουσεΐν Πασά και οίκος του Αγίου Χατζή Μπεκτάς. Έχει ογδόντα δερβίσηδες που έχουν γυμνά τα πόδια και τις κεφαλές, φτωχούς και τίμιους. Με την επανειλημμένη φροντίδα όλων τους, έχουν μετατρέψει αυτόν τον ωραίο τόπο σε τόπο αναψυχής, με κήπο, ροδώνα, τρεχούμενο νερό, όμοιο με το αμπέλι του Μεράμ. Πρωί και βράδυ όλοι τους υπηρετούν τους επισκέπτες προσφέροντας φαγητό σε πλούσιους και φτωχούς.

Από την τοποθεσία αυτού του τεκέ φαίνεται στα πόδια του όλη η πεδιάδα του Χάνδακα και το φρούριο του Κάστρου⁸⁴».

Η περιγραφή αυτή του Εβλιά Τσελεμπί αφορά στον τεκέ του Χορασάνι – ζαντέ και μπορεί να επιβεβαιώσει τις βασικές κοινωνικές λειτουργίες των δερβισικών τεκέδων. Επιβεβαιώνει την προσφορά φιλοξενίας και σίτισης αλλά και τη λειτουργία του τεκέ ως τόπου αναψυχής. Ακόμα και αν η περιγραφή του χώρου και των λειτουργιών που δίνεται, δεχτούμε ότι είναι στερεοτυπική, αναδεικνύει πτυχές της δράσης των δερβίσηδων και της μπεκτασικής παράδοσης. Ειδικά για το τάγμα των Μπεκτασήδων η κουζίνα και ο χώρος παρασκευής του ψωμιού αποτελούν δύο βασικούς χώρους των τεκέδων και μάλιστα οι δερβίσηδες που ασχολούνται με αυτές τις δραστηριότητες θεωρούνται σημαντικά πρόσωπα για την δερβισική κοινότητα⁸⁵.

⁸³ Faroqhi, ό.π., 243 - 245

⁸⁴ **Tekye-i Horasânoglu:** Gâzî sa'îd ü şehîd Deli Hüseyin Paşa'nın hayrâtı olup âsitâne-i Hacı Bektaş-ı Velî olup seksen aded pâ-bürehne ve ser-bürehne abdâlân-ı fakr [u] fâka sâhibi kerem kânları olup cümlesinin tek [ü] rûy-ı himmetleriyle bu cây-ı hurrem-âbâdı bâğ u bâğçe ve gül-i gülistân ve âb-ı revânlı bâğ-ı Merâm-misâl bir mesîregâh etmişler. Hemîşe subh u şâm bay [u] gedâya it'âm-ı âm edüp erenlere hidmet ederler.

Bu tekye-i mesîregâhdan cümle sahrâ-yı Kandiye ve kal'a-i Kasro ayak altında nümâyândır." Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi seyahatnamesi Topkapı Sarayı kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, επιμ. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 10 τ., Κωνσταντινούπολη 2003, 179. Π. Χιδίρογλου, «Ἐγιολατρεία και μοναχική ζωή τῶν Τούρκων Μωαμεθανῶν ἐν Κρήτῃ» *Κρητικά Χρονικά*, 22 (1970), 226

⁸⁵ A. Algar, "Food in the Life of the Tekke", στο *The Dervish Lodge. Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, επιμ. Raymond Lifchez, Μπέρκλεϊ και Οξφόρδη, 1992, 297

Η οικονομική οργάνωση και οι οικονομικές δραστηριότητες του τεκέ

Τα βακουφικά έσοδα του τεκέ

Η οικονομική οργάνωση και η λειτουργία των τεκέδων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σχετίζονται στενά με το βακουφικό θεσμό. Είναι σαφές ότι τα εισοδήματα από τη βακουφοποίηση περιουσιών, αποτελούν την κύρια πηγή εισοδημάτων για τη συντήρηση και την εξυπηρέτηση των ποικίλων λειτουργιών των τεκέδων⁸⁶.

Το είδος και το μέγεθος της περιουσίας που αφιερώνονται για την ίδρυση και τη λειτουργία ενός τεκέ, αποτελούν σημαντικά στοιχεία για τη διερεύνηση των κινήτρων των αφιερωτών σε κάθε περίπτωση. Οι αξιωματούχοι με πολιτική, οικονομική και κοινωνική ισχύ αφιερώνουν μεγάλες περιουσίες σε ιδρύματα, που είτε ήδη υφίστανται, είτε οι ίδιοι συμβάλλουν στην ίδρυση τους. Οι αφιερωτές αυτοί μπορεί να κινητοποιούνται, όπως ήδη αναφέραμε, από ανιδιοτελή κίνητρα πίστης ή φιλανθρωπίας ή και να παρακινούνται από ιδιοτελή κίνητρα, όπως την εξασφάλιση της περιουσίας τους, την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων ή την κοινωνική τους ανέλιξη. Αντίστοιχα, τα κίνητρα ποίκιλλαν και για τους ραγιάδες αφιερωτές. Μάλιστα, η επισταμένη μελέτη των βακουφικών κωδίκων που διασώζονται, θα επέτρεπε τη διερεύνηση πολλών πτυχών του οικονομικού, κοινωνικού και πνευματικού βίου του μουσουλμανικού πληθυσμού των πόλεων και της υπαίθρου της Αυτοκρατορίας⁸⁷.

Στην περίπτωση του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ, στην οποία εστιάζουμε στην παρούσα εργασία, θα πρέπει αρχικά να επικεντρωθούμε στη δράση του Χουσεΐν Πασά ως αφιερωτή, καθώς αυτός ο αξιωματούχος συνδέεται με την

⁸⁶S. Faroqhi, "The Tekke of Haci Bektaş : Social Position and Economic Activities" στο *Middle East Studies*, 7 (1976), 183 – 208

⁸⁷ Αντ. Αναστασόπουλος, «Δερβίσηδες και δερβισικοί τεκέδες στην Κρήτη των αρχών του 19^{ου} αιώνα : θρησκευτικές, κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες», στο *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο 2005, 139 - 150

ίδρυση του τεκέ. Ο Χουσεϊν Πασάς, ως επικεφαλής της εκστρατείας στην Κρήτη, ανέπτυξε γενικά αξιόλογη δράση ίδρυσης ιδρυμάτων, όπως άλλωστε άρμοζε στην πολιτική και την κοινωνική του θέση. Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα του συγκροτήματος που δημιούργησε στην πόλη του Ρεθύμνου και το οποίο περιελάμβανε τζαμί, σχολείο, βιβλιοθήκη και ιμαρέτι (κουζίνα για τη σίτιση απόρων, σπουδαστών και δερβίσηδων)⁸⁸.

Όσον αφορά στην περίπτωση του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ, ο Χουσεϊν Πασάς αφιέρωσε τα εισοδήματα του χωριού Βόνη για τη συντήρηση και τη λειτουργία του νέου τεκέ, που ιδρύθηκε στο φρούριο Ιναντιέ. Υποθέσεις για τα κίνητρα του Χουσεϊν Πασά και τη σκοπιμότητα της στήριξης του στην ίδρυση του τεκέ, παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Στο σημείο αυτό, στόχος είναι να αναδειχθεί η οικονομική διάσταση της παραχώρησης των προσόδων του χωριού.

Το αφιερωτήριο έγγραφο δημοσιεύεται σε μεταγραφή στο παράρτημα που ενσωματώνει στο κείμενο του ο Usta – Zâde Yunus Bey⁸⁹. Σύμφωνα με αυτό, τα εισοδήματα του βακουφιού ανέρχονταν σε 66.690 άσπρα κατά το έτος 1650⁹⁰. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει αφενός να εξετάσουμε κατά πόσο οι πρόσοδοι αφορούν σε χρήμα ή σε είδος και αφετέρου να σχολιάσουμε την τάξη μεγέθους του συνολικού ποσού, που αποδίδεται στον τεκέ από τα έσοδα του χωριού.

Όσον αφορά στον πρώτο προβληματισμό, το ίδιο το έγγραφο μας πληροφορεί αναλυτικά για το είδος των προσόδων, αναφέροντας έσοδα σε φόρους που θα εισέπραττε ο τεκές και έσοδα από την καλλιέργεια και την εκμετάλλευση των αγροτικών εκτάσεων του χωριού. *«Δώρισα και αφιέρωσα το προαναφερθέν χωριό ονόματι Βόνη, ελεύθερο υποχρεώσεων (serbesti olmak üzere), με τους ραγιάδες του, τα παιδιά τους και τα παιδιά των παιδιών τους, εκτός του κεφαλικού τους φόρου, τη σπέντζα τους, τις γαίες εντός των συνόρων του χωριού, τα καρποφόρα*

88 Ψηφιακή Κρήτη, Οθωμανικά μνημεία, λήμμα «Ιμαρέτι του Γκαζι Ντελι Χουσεϊν Πασά στο Ρέθυμνο», <http://digitalcrete.ims.forth.gr>, επιμ. Η. Κολοβός

89 Köprülü, ό.π., 66 - 68

90 Gülsoy, ό.π., 258 - 259

και μη δέντρα του, τις πηγές, τα ποτάμια, τα χωράφια, τα όρη, τα αμπέλια, τους κήπους και τους ελαιώνες του, τις ιερές δεκάτες και τα τέλη του, τα έσοδα από τα πρόστιμα για εύρεση ζώων και φυγάδων, τα έσοδα από τις απολεσθείσες περιουσίες, τα έσοδα των πλειστηριασμών, το τέλος μύλων, το τέλος κυψελών, το τέλος γάμων, το τέλος τίτλων, το δραγατιάτικο, τα διάφορα τέλη του «αέρα» και τα λοιπά έσοδα, εν ολίγοις με το σύνολο των ιερών δικαιωμάτων και των τελών του. Οι πρόσοδοι και τα τέλη του ας προσδεθούν στα είδη πρώτης ανάγκης και τα λοιπά χρειώδη των δερβίσηδων που κατοικούν στον τεκέ».

Αναφορικά με την αξιολόγηση του ύψους του συνόλου του αποδιδόμενου ποσού, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υψηλό. Το ύψος των προσόδων που αποφέρει το χωριό Βόνη αντιστοιχεί στην κατηγορία ενός ζιαμετιού (γη που εκχωρείται σε αξιωματικούς και αποφέρει έσοδα μεταξύ 20.000 και 100.000 άσπρων⁹¹). Το ύψος των εκχωρούμενων προσόδων αναδεικνύεται επίσης και από παραδείγματα μουκατάδων (πρόκειται για προσόδους που προορίζονται για εκμίσθωση). Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα κάποιου Σουλεϊμάν αγά, αρχιοπλοποιού του οθωμανικού στρατού στο νησί, ο οποίος μισθώνει τους φόρους τεσσάρων χωριών για 69.543 άσπρα⁹².

Το έτος 1652, ωστόσο, από το ποσό των 66.690 άσπρων δεσμεύτηκαν 20.000 άσπρα για λογαριασμό του ταμείου της εκστρατείας της Κρήτης⁹³. Η απόφαση αυτή πρέπει να ερμηνευθεί σε συνάρτηση με την κατάσταση που επικρατεί στην Αυτοκρατορία τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η αστάθεια, η εκθρόνιση του σουλτάνου Ιμπραήμ το 1648, οι εξεγέρσεις στην Κωνσταντινούπολη, οι συνωμοσίες των αξιωματούχων είναι τα κύρια στοιχεία της πολιτικής κατάστασης της περιόδου⁹⁴. Παράλληλα, η κρίση σε πολιτικό επίπεδο συνοδεύεται από οικονομικές δυσκολίες για την Αυτοκρατορία και κατ' επέκταση για τη χρηματοδότηση των στρατιωτικών

⁹¹ H. Inalcik – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τόμος Α' : 1300 -1600*, Αθήνα 2008, 157

⁹² Greene, ό.π., 90 - 91

⁹³ TT820. Gülsoy, ό.π., 258 - 259

⁹⁴ Finkel, ό.π., 294 – 323. Κολοβός – Σαρηγιάννης, ό.π., 184 - 185

επιχειρήσεων. Επιπλέον, για την περίπτωση των πολεμικών επιχειρήσεων στην Κρήτη, είναι γνωστό πώς οι Βενετοί με τον αποκλεισμό στα Δαρδανέλια δυσχέραιναν τον ανεφοδιασμό του οθωμανικού εκστρατευτικού σώματος⁹⁵. Επομένως, είναι αναμενόμενο σε ένα τέτοιο πλαίσιο να επιχειρείται εξοικονόμηση πόρων για τη συντήρηση του εκστρατευτικού σώματος στο νησί.

Το ίδιο φαίνεται να συνέβη το 1688, όταν για την ικανοποίηση των οικονομικών αναγκών των εκστρατειών στην Ευρώπη, δεσμεύονται έσοδα βακουφικά. Πιο συγκεκριμένα, διατάσσονται οι μουτεβελήδες των βακουφιών της Κρήτης να παραδώσουν τα έσοδα έξι μηνών. Επισημαίνεται ότι το μέτρο αυτό θα ίσχυε μόνο για ένα έτος. Από τα έσοδα του τεκέ δεσμεύονται 720 άσπρα⁹⁶.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι αρχές με την απόφαση τους να δεσμεύσουν αρχικά το ποσό των 20.000 άσπρων από τις προσόδους που καρπώνεται ο τεκές το 1652 και στη συνέχεια 720 άσπρα το 1688, φαίνεται να καταστρατηγούν τον αναπαλλοτρίωτο χαρακτήρα του βακουφιού⁹⁷. Μάλιστα, το γεγονός ότι δεσμεύεται το ποσό αυτό, αναδεικνύει ίσως το μέγεθος των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι Οθωμανοί τη δεδομένη συγκυρία. Θα πρέπει πάντως σε κάθε περίπτωση, να σημειωθεί πως η ψιλή κυριότητα ενός βακουφιού ανήκει σε τελευταία ανάλυση στις οθωμανικές αρχές, που κατά συνέπεια διατηρούν δικαιώματα πάνω στην παραχωρούμενη περιουσία⁹⁸.

⁹⁵ Finkel, ό.π., 323

⁹⁶ Βαρούχα – Χαϊρέτη – Σαρηγιάννης, ό.π., 460 - 465

⁹⁷ Λαΐτου, ό.π., 83

⁹⁸ Inalcik – Quataert, ό.π., 138

Η καλλιέργεια της γης και άλλες πηγές εισοδήματος

Στην παρούσα ενότητα στόχος είναι να διερευνήσουμε κατά πόσο ο τεκές ως ίδρυμα δραστηριοποιείται αυτόνομα οικονομικά, εφαρμόζοντας οικονομικές πρακτικές και στρατηγικές, αφενός για την εξασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας του και αφετέρου για την περαιτέρω ανάπτυξη του. Ταυτόχρονα, θα μπορούσαμε, διαφοροποιώντας την οπτική μας, να επισημάνουμε το ρόλο του τεκέ ως παράγοντα της οικονομικής ζωής της υπαίθρου. Η διερεύνηση μας θα κινηθεί σε δύο επίπεδα. Αρχικά, θα επιχειρήσουμε να επιβεβαιώσουμε κατά πόσο ο τεκές αναπτύσσει παραγωγικές δραστηριότητες και αν ναι σε ποιους τομείς. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε το βαθμό ανάπτυξης «επιχειρηματικών» στρατηγικών από μέρους του ιδρύματος. Πιο συγκεκριμένα να εξετάσουμε κατά πόσο προκύπτει η δυνατότητα εξασφάλισης πλεονάσματος από τις οικονομικές δραστηριότητες και πώς αυτό επλέγεται να αξιοποιηθεί.

Σημαντική πηγή εισοδήματος για τους τεκέδες φαίνεται να αποτελεί η καλλιέργεια των κτημάτων που ανήκουν σε ένα ίδρυμα και που το είδος της μπορεί να είναι η σιτοκαλλιέργεια, η αμπελουργία ή η δεντροκαλλιέργεια. Οι διαφοροποιήσεις φυσικά σχετίζονται με την περιοχή όπου βρίσκονται οι καλλιεργούμενες γαίες που ανήκουν στο τεκέ⁹⁹. Κοινή πρακτική, όπως και στα χριστιανικά μοναστήρια άλλωστε, μοιάζει να είναι η καλλιέργεια των κηπευτικών¹⁰⁰.

Δύο ζητήματα πρέπει να διερευνηθούν σε σχέση με την καλλιέργεια των γαιών. Το πρώτο ζήτημα αφορά στον τρόπο που περιέρχονται τα καλλιεργούμενα εδάφη στην κυριότητα του ιδρύματος, δηλαδή αν προέρχονται από αφιερώσεις ή από αγορές που πραγματοποιεί ο τεκές. Το δεύτερο ζήτημα σχετίζεται με το ερώτημα ποιοι είναι οι καλλιεργητές των

⁹⁹ Κάκος, ό.π., 122 -123

¹⁰⁰ Faroqhi, "Agricultural activities in a Bektashi Center", ό.π., 84

γαιών αυτών, δηλαδή αν είναι οι ίδιοι οι δερβίσηδες, εποχιακοί εργάτες των γύρω περιοχών ή μισθωτές των κτημάτων.

Αναφερόμενοι στον πρώτο προβληματισμό, για την περίπτωση του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ, διαπιστώνουμε ότι οι γαίες που περιέρχονται στο ίδρυμα προέρχονται τόσο από αφιερώσεις, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, όσο και από αγορές, που πραγματοποιεί το ίδιο το ίδρυμα. Σχετικά με το καθεστώς γαιοκτησίας, αυτό καθορίζεται ανά περίπτωση από τον τρόπο με τον οποίο ο τεκές αποκτά την ακίνητη περιουσία του. Στην περίπτωση των γαιών που οι πρόσοδοι τους αφιερώνονται ως βακούφι στον τεκέ, ορίζεται στο αφιερωτήριο έγγραφο πως τις προσόδους ορίζεται να τις καρπώνεται ο σεΐχης και όχι ο τεκές. *«Όσο ο προρρηθείς Δερβίσης Αλή βρίσκεται εν ζωή και υπηρετεί ως σεΐχης στον εν λόγω τεκέ, ας κατέχει το προαναφερθέν χωριό και ας εισπράττει τις προσόδους του, ώστε να τις δαπανά για τα είδη πρώτης ανάγκης και τα λοιπά χρειώδη των φτωχών [δερβίσηδων]. Μετά το θάνατό του, ας κατέχει [το προαναφερθέν χωριό] όποιος από τους μπεκτασήδες υπηρετεί ως σεΐχης και κατοικεί στον τεκέ, ώστε [οι μπεκτασήδες] να το εξουσιάζουν κατά τον προαναφερθέντα τρόπο μέχρι την Ημέρα της Κρίσεως».* Το γεγονός ότι τις προσόδους ορίζεται να τις καρπώνεται ο σεΐχης σχετίζεται με το ότι οι τεκέδες δεν αναγνωρίζονται ως νομικά πρόσωπα, έννοια ανύπαρκτη στο ισλαμικό δίκαιο¹⁰¹. Στην περίπτωση δε των γαιών που αποκτώνται από αγορές, η κυριότητα ανήκει αντίστοιχα στο σεΐχη του τεκέ που προβαίνει σε αυτήν.

Θα επικεντρωθούμε σε ένα έγγραφο με χρονολογία την 31/12/1671, το οποίο βρίσκεται καταχωρισμένο στο τρίτο κώδικα του ιεροδικείου του Χάνδακα¹⁰². Η καταχώριση αφορά στην παραχώρηση ενός ακινήτου στον αρχικό ιδιοκτήτη του, καθώς και στην αγοραπωλησία διαφόρων άλλων ακινήτων. Τα συγκεκριμένα ακίνητα ανήκουν στον τεκέ του Χορασανί – ζαντέ με καθεστώς πλήρους κυριότητας και βρίσκονται στο χωριό Βόνη.

¹⁰¹ Αναστασόπουλος, ό.π., 145

¹⁰²Καραντζίκου – Φωτεινού, ό.π., 137

Ο σεΐχης του τεκέ Χορασανί – ζαντέ, Χασάν Ντεντέ, δήλωσε στο ιεροδικείο του Χάνδακα ότι επιστρέφει στο Γιώργη γιο Γιάννη Σαμάρη, κάτοικο του χωριού Βόνη του ναχιγιέ Πεδιάδας, ένα χωράφι 30 μουζουριών, που βρίσκεται στο συγκεκριμένο χωριό. Το χωράφι αυτό είχε περιέλθει στην ιδιοκτησία του τεκέ, όταν «το χωριό παραχωρήθηκε ως πλήρης ιδιοκτησία στον τεκέ». Το χωράφι επιστρέφεται στον αρχικό ιδιοκτήτη του, καθώς το χωριό Βόνη «προσαρτήθηκε στα σουλτανικά χάσια και ο Γιώργης απέδειξε ότι το χωράφι αποτελεί πλήρη ιδιοκτησία του». Στο ίδιο έγγραφο αναφέρονται και άλλα περιουσιακά στοιχεία του τεκέ στο ίδιο χωριό : ένα κατεστραμμένο αμπέλι τριών στρεμμάτων, το οποίο συνορεύει με το χωράφι που επιστράφηκε, καθώς και ένα χωράφι οκτώ μουζουριών. Τα συγκεκριμένα δύο αυτά ακίνητα πωλήθηκαν στο ίδιο πρόσωπο, το Γιώργη δηλαδή, για 110 ασλάνια γρόσια. Με το ποσό που εισέπραξε ο σεΐχης Χασάν Ντεντέ αγόρασε ένα χωράφι έκτασης 200 στρεμμάτων κοντά στον τεκέ στο φρούριο Ιναντιέ.

Το περιεχόμενο του εγγράφου αυτού αποτελεί πηγή αξιόλογων πληροφοριών και αφορμή για μία σειρά προβληματισμών. Θα ξεκινήσουμε, εστιάζοντας στην παραχώρηση του χωραφιού των 30 μουζουριών στον αρχικό ιδιοκτήτη του. Στο έγγραφο αναφέρεται ότι ο Γιώργης απέκτησε το συγκεκριμένο ακίνητο αγοράζοντας το – χωρίς να προσδιορίζεται ο χρόνος της αγοράς - από τον πρώην ντεφτερντάρη Κρήτης (επικεφαλής της οικονομικής υπηρεσίας) Σοφού Μεχμέτ πασά. Το χωράφι αυτό ανήκε στον «ξένο Χριστιανό Ρασπίρη», πιθανόν είτε κάποιον Βενετό είτε κάποιον Κρητικό που προσχώρησε στους Βενετούς. Προφανώς, ο ντεφτερντάρης πούλησε το χωράφι αυτό στο πλαίσιο της αρμοδιότητας του να προβαίνει σε πωλήσεις των περιουσιών όσων γηγενών κατέφευγαν στο στρατόπεδο των Βενετών κατά τη διάρκεια του πολέμου και των Βενετών υπηκόων¹⁰³ και δεν επρόκειτο για δική του ιδιοκτησία πλήρους κυριότητας. Όταν οι πρόσοδοι του χωριού αφιερώθηκαν στη συντήρηση του τεκέ, ο Γιώργης φαίνεται ότι έχασε τα δικαιώματα του πάνω στο ακίνητο, τα οποία και ανέκτησε όταν το

¹⁰³ Ο.π., 166 – 167, 192

χωριό μετατράπηκε σε σουλτανικό χάσι και στο πλαίσιο της αναγνώρισης της πλήρους κυριότητας στη γη, όπως ορίστηκε με βάση το νέο κανονισμό του νησιού. Στην απογραφή που έγινε το 1670 το χωριό αναφέρεται ως χάσι, γεγονός που σημαίνει πως τα έσοδα του προορίζονται για το κεντρικό θησαυροφυλάκιο¹⁰⁴.

Για την παρούσα ενότητα το ενδιαφέρον μας θα εστιαστεί στην επιλογή του σεΐχη του τεκέ να προβεί στην αγοροπωλησία των άλλων ακινήτων. Η πώληση των δύο ακινήτων στο χωριό Βόνη εξασφαλίζει κεφάλαιο, το οποίο ο Χασάν Ντεντέ επιλέγει να επενδύσει στην αγορά ενός άλλου ακινήτου κοντά στο νέο τεκέ. Αρχικά, θα πρέπει να σχολιάσουμε το γεγονός ότι επιλέγει να περιορίσει τη γαιοκτησία του ιδρύματος στο χωριό Βόνη. Το ένα ακίνητο που πωλείται αναφέρεται ως κατεστραμμένο αμπέλι και το δεύτερο είναι ένα χωράφι, το οποίο συνορεύει με το ακίνητο που επιστράφηκε στο Γιώργη. Οι υποθέσεις που μπορούν να γίνουν είναι οι εξής: να επρόκειτο για οικονομική προσφορά του Γιώργη προς τον Χασάν Ντεντέ, καθώς το γεγονός ότι τα δύο ακίνητα συνορεύουν δε φαίνεται να είναι συμπτωματικό, από την άλλη ίσως να είχε αποφασιστεί από το σεΐχη να εφαρμόσει μία διαφορετική οικονομική στρατηγική με στόχο την περαιτέρω ανάπτυξη του ιδρύματος. Άλλωστε, οι πράξεις αυτές γίνονται το έτος που αναλαμβάνει ο Χασάν Ντεντέ επικεφαλής του τεκέ, μετά το θάνατο του αδελφού του και ενδεχομένως να ήθελε με την πράξη αυτή να δηλώσει τη διαφορετική προσέγγιση που σκόπευε να ακολουθήσει όσον αφορά στην οικονομική πολιτική του τεκέ.

Δε μπορεί να μη σχολιαστεί στο σημείο αυτό η επιλογή που κάνει ο σεΐχης να αγοράσει γη κοντά στον τεκέ. Αρχικά, να επισημανθεί ότι δεν επιλέγει να κάνει κάποια επένδυση σε αστικά ακίνητα στην πόλη του Χάνδακα. Τα καταστήματα, τα εργαστήρια ή οι οικίες που θα αγοράζονταν, θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν στο τεκέ μελλοντικά εισοδήματα είτε από τα πόσα που θα εισέπραττε από την ενοικίαση τους, είτε αποτελώντας τα ίδια

¹⁰⁴ TT 820. Inalcik – Quataert, ό.π.,157

κεφάλαιο για πώληση. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να ερμηνευθεί με κριτήριο τον αγροτικό χαρακτήρα του τάγματος των μπεκτασήδων¹⁰⁵.

Επίσης, έχει ενδιαφέρον το γεγονός, ότι η γη που επιλέγεται για αγορά αποτελεί μία ενιαία, μεγάλη έκταση 200 στρεμμάτων και δεν είναι μικρότερης έκτασης γαίες κατακερματισμένες. Δυστυχώς, δε διαθέτουμε πληροφορίες για το είδος της καλλιέργειας που επιλέχθηκε για τη συγκεκριμένη έκταση, οπότε δεν είναι δυνατό να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το τρόπο εμπορευματοποίησης της όποιας παραγωγής.

Ωστόσο, στην περιοχή του φρουρίου Ιναντιέ καλλιεργούνται σιτηρά. Ο Γάλλος περιηγητής Τουρνεφόρ, ο οποίος επισκέφτηκε το νησί το 1700, μαρτυρεί ότι «τα περίχωρα του Ηρακλείου αποτελούνται από μεγάλες και εύφορες πεδιάδες, πλούσιες με όλων των ειδών σιτηρά»¹⁰⁶. Η καλλιέργεια σιτηρών αναφέρεται επίσης και σε έγγραφο με χρονολογία 11/1/1672 και που βρίσκεται καταχωρισμένο επίσης στο τρίτο κώδικα του ιεροδικείου του Χάνδακα¹⁰⁷. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται η καλλιέργεια σιταριού, κριθαριού και βρώμης στο πλαίσιο μίας υπόθεσης που αφορά τη διένεξη δυο μουσουλμάνων κατοίκων του φρουρίου, για την κλοπή των σιτηρών αυτών. Ενδεχομένως, λοιπόν, να μπορούμε να υποθέσουμε ότι η έκταση που αγοράζεται από το Χασάν Ντεντέ προοριζόταν για την καλλιέργεια σιτηρών. Φυσικά στην ενδοχώρα του Χάνδακα καλλιεργούνται ευρέως σιτηρά και μάλιστα στα τέλη του 17^{ου} αιώνα σημειώνονται και εξαγωγές σιτηρών από το νησί¹⁰⁸. Η παραγωγή των σιτηρών, λοιπόν, εξασφάλιζε οπωσδήποτε τις επισιτιστικές ανάγκες των δερβίσηδων και των φιλοξενουμένων του τεκέ και ίσως το πλεόνασμα να διοχετευόταν στην αγορά του Χάνδακα.

Μία άλλη υπόθεση σχετικά με το είδος της καλλιέργειας μπορεί να αφορά στην αμπελουργία, με στόχο είτε την παραγωγή κρασιού είτε την παραγωγή σταφίδας. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα σημειώνεται εκτεταμένη

¹⁰⁵ K. Kreiser, “The Dervish Living” στο *The Dervish Lodge*, ό.π., 49

¹⁰⁶ J. P. Tournefort, *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους. 1700 – 1702*, Ηράκλειο 2003, 53

¹⁰⁷ Καραντζίκου – Φωτεινού, ό.π., 149

¹⁰⁸ Greene, ό.π., 203

καλλιέργεια αμπελιών και μάλιστα στα εδάφη της κεντρικής Κρήτης φαίνεται να υπερισχύει η καλλιέργεια του αμπελιού σε σχέση με την καλλιέργεια των σιτηρών¹⁰⁹. Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον αν επιβεβαιωνόταν η αμπελοκαλλιέργεια σε εδάφη του τεκέ και η εμπορευματοποίηση του κρασιού, ενός προϊόντος απαγορευμένο από τον Ιερό Νόμο. Βέβαια θα πρέπει να σημειώσουμε τον ετερόδοξο χαρακτήρα του τάγματος του Μπεκτασήδων σε σχέση με την χρήση του κρασιού, η οποία ήταν επιτρεπτή για τα μέλη του τάγματος¹¹⁰. Ωστόσο δεν εντοπίσαμε κάποια σχετική πηγή.

Μία ακόμη υπόθεση μπορεί να σχετιστεί με την καλλιέργεια ελαιόδεντρων και την παραγωγή λαδιού. Η συγκεκριμένη καλλιέργεια απαιτεί λιγότερα εργατικά χέρια και έξοδα σε σχέση με την σιτοκαλλιέργεια και την αμπελουργία, γεγονός που ίσως καθιστά την επιλογή της μια εύλογη υπόθεση. Εξάλλου, η παραγωγή λαδιού και η εξαγωγή του από το νησί δε φαίνεται να διακόπτονται ούτε κατά τη διάρκεια του πολέμου¹¹¹. Ούτε όμως σε αυτήν την περίπτωση εντοπίσαμε κάποια σχετική πληροφορία.

Ανεξάρτητα πάντως από το είδος της καλλιέργειας, θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μπορούσαμε να εξετάσουμε, πώς αξιοποιείται το χρηματικό πλεόνασμα που συσσωρεύει το ίδρυμα από την εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής του.

Ένα ακόμη ζήτημα που πρέπει να επισημάνουμε, είναι ότι μία τέτοια μεγάλη έκταση γης δεν είναι δυνατό να καλλιεργείται αποκλειστικά από τους δερβίσηδες που κατοικούσαν στο τεκέ και οπωσδήποτε απαιτούνταν εργάτες ή μισθωτές της γης. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, ο τεκές μπορεί επομένως να θεωρηθεί παράγοντας τόσο της οικονομικής όσο και της κοινωνικής ζωής της περιοχής όπου βρισκόταν.

Άλλες οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσουν οι τεκέδες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σχετίζονται με την κτηνοτροφία και με άλλου

¹⁰⁹ Ο.π., 201

¹¹⁰ Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., 243. Κάκος, ό.π., 278

¹¹¹ Greene, ο.π., 216

είδους περισσότερο ειδικευμένες αγροτικές πρακτικές, όπως η μελισσοκομία, η υλοτομία, η διαχείριση νερόμυλων ή άλλες καλλιέργειες, όπως η καλλιέργεια μουριών ή βελανιδιών¹¹². Ανεξάρτητα, ωστόσο, από το είδος της καλλιέργειας ή της όποιας αγροτικής δραστηριότητας, το ενδιαφέρον των μελετητών εστιάζεται στη διερεύνηση του μεγέθους των καλλιεργούμενων γαιών και στο δυνατό συσχετισμό του με την επακόλουθη εμπορευματοποίηση των παραγόμενων αγροτικών ή κτηνοτροφικών προϊόντων, η οποία συνεπάγεται τη συγκέντρωση κεφαλαίων. Στην περίπτωση του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ, τέτοιες πληροφορίες δε στάθηκε εφικτό να εντοπιστούν.

Άλλοι τρόποι συγκέντρωσης εσόδων για ένα τεκέ είναι οι δωρεές – χρηματικές ή σε είδος, που πραγματοποιούνται προς το ίδρυμα από τους επισκέπτες του. Ακόμη, πηγή εσόδων αποτελούν οι τακτικές ή έκτακτες επιχορηγήσεις, οι οποίες δίνονται είτε από την κεντρική διοίκηση είτε από μεμονωμένους αξιωματούχους, προκειμένου να καταστεί εφικτή κάποια επισκευή ή κάποια επέκταση, που ήταν απαραίτητη στις κτιριακές υποδομές του τεκέ¹¹³. Επισημαίνεται επίσης ως πρακτική, ο έντοκος δανεισμός, παρά τη σχετική θρησκευτική απαγόρευση¹¹⁴. Τέλος μπορούμε να αναφέρουμε και την πρακτική της επαιτείας από τους δερβίσηδες¹¹⁵. Ένας επιπλέον, έμμεσος μάλλον τρόπος, ώστε να προσεγγιστεί το ζήτημα των εισοδημάτων ενός τεκέ, είναι να μελετηθούν οι κατάλογοι με τις περιουσίες των δερβίσηδων, σε όποιες περιπτώσεις τα στοιχεία το επιτρέπουν.

¹¹² Faroqhi, "Agricultural activities in a Bektashi Center", ό.π., 85. Κάκος, ό.π. 123 – 124. Βλ. επίσης γενικότερα για το ζήτημα Ηλ. Κολοβός, «Ορθόδοξα μοναστήρια και δερβίσηδες: προς μια συγκριτική προσέγγιση του οικονομικού και πολιτικού τους ρόλου στην οθωμανική κοινωνία» στο *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική: από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, επιμ. Ηλ. Κολοβός, Ηράκλειο 2011, 235-251

¹¹³ Kreiser, ό.π., 52 - 53

¹¹⁴ Κάκος, ό.π., 125 - 26

¹¹⁵ Ό.π., 127

Αρχιτεκτονική δομή

Η μελέτη των λειτουργιών των τεκέδων επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας εικόνας για την αρχιτεκτονική δομή τους. Είναι σαφές πως οι διαφοροποιήσεις είναι πολλές και σχετίζονται με ποικίλους παράγοντες, όπως το μέγεθος του ιδρύματος, η γεωγραφική του θέση, ο αγροτικός ή αστικός χαρακτήρας του τάγματος. Αναφορικά με τους μεγαλύτερους τεκέδες γνωρίζουμε ότι συνήθως υπήρχε μία μεγάλη αίθουσα για τις τελετουργικές πρακτικές του τάγματος, ο τάφος του ιδρυτή του τεκέ, ενδεχομένως ένα τζαμί, η κατοικία του σεΐχη και των δερβίσηδων, καθώς και μία μεγάλη κουζίνα, η οποία εξυπηρετούσε τις ανάγκες των δερβίσηδων και των επισκεπτών¹¹⁶. Οι περισσότεροι, ωστόσο, τεκέδες κατά τον 17^ο αιώνα ήταν απλά διευρυμένες κατοικίες¹¹⁷.

Στην περίπτωση του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ, γνωρίζουμε ότι ανήκε στην κατηγορία των μεγαλύτερων τεκέδων. Ο ιδρυτής τάφηκε το έτος 1671 σε τουρμπέ στον κήπο του τεκέ¹¹⁸. Ο τουρμπές σώζεται μέχρι σήμερα, αν και έχει ενσωματωθεί αρχιτεκτονικά σε ιδιωτική κατοικία. Για την πρώτη περίοδο της λειτουργίας του τεκέ (1650 – 1710), ο Εβλιά Τσελεμπί μας πληροφορεί, όπως είδαμε και παραπάνω, ότι οι δερβίσηδες του τεκέ προσέφεραν γεύμα, δείπνο, καθώς και φιλοξενία στους επισκέπτες¹¹⁹. Εύλογα, λοιπόν, μπορούμε να θεωρήσουμε, ότι εξ αρχής στην αρχιτεκτονική δομή του ιδρύματος ενσωματώθηκαν οι κατάλληλοι χώροι για τις συγκεκριμένες λειτουργίες, όπως η κουζίνα για την προετοιμασία των γευμάτων, αποθηκευτικοί χώροι, χώροι διαμονής των επισκεπτών. Δεδομένοι θα πρέπει να θεωρούνται οι χώροι διαμονής του σεΐχη και των δερβίσηδων, καθώς και κάποιος χώρος για την πραγματοποίηση των θρησκευτικών πρακτικών του τάγματος, γνωστός ως

¹¹⁶ Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., 172

¹¹⁷ Ό.π., 169

¹¹⁸ Gülsoy, ό.π., 258 -259

¹¹⁹ Evliya Çelebi, τ. 8, *Seyahatname*, 179, 229

μεϋντάν¹²⁰. Ακόμη, υποθέτουμε ότι υπήρχαν χώροι για τους δούλους, αποθήκες για το αγροτικό πλεόνασμα, τα εργαλεία, χώροι για τα ζώα.

Περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για την αρχιτεκτονική του ιδρύματος έχουμε για την τρίτη περίοδο λειτουργίας του τεκέ κατά τον 19^ο αιώνα. Ο τεκές ανακαινίστηκε το 1811 για δεύτερη φορά με έξοδα του Ντερβίς Αλί Μπαμπά. Τότε κτίστηκαν εκ νέου τα κτήρια του τεκέ, προστέθηκε μία κρήνη στην ανατολική πλευρά και ένα τζαμί. Το τζαμί αυτό σώζεται μέχρι σήμερα και χρησιμοποιείται ως έδρα του Συλλόγου Αλατσατιανών. Εκτός από αυτή την κρήνη, μαρτυρείται η δωρεά μίας ακόμη από τον Σεγίτ Μουσταφά, καθώς και εκείνη που κτίστηκε από τον νεφερδάρη του Χάνδακα, Ντερβίς Αλί Εφέντη. Επίσης, κατασκευάστηκε περίβολος γύρω από τις εγκαταστάσεις του τεκέ, τον οποίο χρηματοδότησε κάποιος Πατνάρ – ογλού Ιμπραήμ Μπέης.

Συμπεράσματα

Η μελέτη της παρουσίας και της δράσης των δερβισικών ταγμάτων στην Κρήτη αποτελεί ένα πεδίο έρευνας εξαιρετικά ενδιαφέρον, καθώς είναι ευρύ, πολύπλευρο και επιτρέπει τη διατύπωση παρατηρήσεων και την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν την πολιτική κατάσταση και τη διοίκηση, όψεις του οικονομικού βίου, την κοινωνική ζωή και τις σχέσεις των θρησκευτικών κοινοτήτων, την πνευματική ζωή. Οι πηγές δε, που βρίσκονται στη διάθεση των ιστορικών, είτε αρχειακές είτε αφηγηματικές είναι πολυποίκιλες. Στην παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκε ως αφετηρία μία μεταγενέστερη αφηγηματική πηγή, ενώ με την ενσωμάτωση και την αξιοποίηση αρχειακών πηγών και δευτερογενούς βιβλιογραφίας,

¹²⁰ Faroqhi, ό.π., 213. Raymond Lifchez, "The Lodges of Istanbul", στο *The Dervish Lodge. Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, επιμ. R. Lifchez, Μπερκλεϊ – Οξφόρδη, 1992, 85

επιχειρήθηκε μια ερμηνευτική προσέγγιση της δράσης του τάγματος των Μπεκτασήδων στο νησί από το 1645 έως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα.

Εστιάζοντας στην περίοδο του Κρητικού πολέμου (1645 – 1669), αυτό που παρατηρούμε είναι ότι μέσα σε ένα περιβάλλον ρευστό, τα δερβισικά τάγματα εξακολουθούν να δρουν και να λειτουργούν με τους ίδιους όρους, όπως και στο πλαίσιο παλαιότερων κατακτήσεων των Οθωμανών στα Βαλκάνια. Θα λέγαμε ότι, όσον αφορά τους Μπεκτασήδες δερβίσηδες, επιβεβαιώνουν το πρότυπο του δερβίση – πολεμιστή, υπό την έννοια ότι ακολουθούν το εκστρατευτικό σώμα σε όλη τη διάρκεια του πολέμου, έχοντας ως κοινό στόχο την κατάκτηση του Χάνδακα. Ο Αλί Ντεντέ επικεφαλής ομάδας δερβίσηδων, φτάνει μαζί με το στράτευμα στα Χανιά και έκτοτε μετακινείται μαζί του έως τους πρόποδες του φρουρίου Ιναντιέ. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο σεΐχης επιλέγει να ιδρύσει τον πρώτο τεκέ του τάγματος μόνο όταν πλησιάζει την πρωτεύουσα.

Βασικό στόχο της εργασίας αποτέλεσε η μελέτη των λειτουργιών του τεκέ που ιδρύεται το 1650. Επιχειρήθηκε να αναδειχθεί η δράση του τάγματος σε πνευματικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Μία πρώτη παρατήρηση που πρέπει να γίνει σχετίζεται με το γεγονός ότι, ενώ καθίσταται εναργής η συμβολή των δερβίσηδων στον εξισλαμισμό του χριστιανικού πληθυσμού, το θέμα αυτό παραμένει ανοικτό, αφού οι τρόποι δράσης και προσέγγισης του πληθυσμού δεν έχουν αποσαφηνιστεί. Σε ό,τι αφορά τη λειτουργία του τεκέ σε κοινωνικό επίπεδο, επιβεβαιώθηκαν οι κύριες λειτουργίες της σίτισης και της φιλοξενίας.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη της οικονομικής λειτουργίας. Παρακολουθούμε την οικονομική στρατηγική που χαράζει ο εκάστοτε σεΐχης του τεκέ, με στόχο την εξασφάλιση πόρων για τη λειτουργία του ιδρύματος. Η «προσκόλληση» του ιδρυτή σε κάποιον υψηλόβαθμο αξιωματούχο, εν προκειμένω στον αρχιστράτηγο του οθωμανικού εκστρατευτικού σώματος, στοχεύει στην παραχώρηση κάποιων προσόδων, όπως και γίνεται με την αφιέρωση των προσόδων του χωριού Βόνη. Μία άλλη

επιλογή για την εξασφάλιση εσόδων για τις ανάγκες χρηματοδότησης του τεκέ αποτελεί η εμπλοκή του δευτέρου σεΐχη του τεκέ, Χασάν Ντεντέ, σε αγοροπωλησίες ακινήτων. Οι επιλογές του πάντως κινούνται στο πλαίσιο της διατήρησης του αγροτικού χαρακτήρα του τάγματος, αφού δεν επιλέγει να επενδύσει σε αστική ακίνητη περιουσία. Αυτή η επιλογή θα πρέπει να τονιστεί, αφού την περίοδο μετά την κατάκτηση της πρωτεύουσας υπάρχει πληθώρα ευκαιριών για επενδύσεις μέσα στην πόλη.

Αυτό που θεωρώ σημαντικό ότι προκύπτει μέσα από την παρούσα εργασία είναι ότι το παράδειγμα της Κρήτης αφήνει ξεκάθαρα να αναδειχθεί η κεντρική διάρθρωση του τάγματος των Μπεκτασήδων. Η περίπτωση της ίδρυσης και της λειτουργίας του τεκέ του Χορασανί – ζαντέ προσφέρει τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε ακριβέστερα τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το τάγμα. Αρχικά, βλέπουμε πως ο Αλί Ντεντέ ορίζεται από την κεντρική διοίκηση του τάγματος ως επικεφαλής της ομάδας δερβίσηδων που θα ακολουθήσει τον οθωμανικό στρατό στην εκστρατεία. Αυτό που διαπιστώνεται επίσης είναι ότι η σχέση του τεκέ που ιδρύεται στην επαρχία εξακολουθεί να παραμένει στενή με τον κεντρικό τεκέ για όλο το διάστημα της πρώτης περιόδου λειτουργίας του.

Ο Χορασανί – ζαντέ Μεχμέτ φεύγει από την Κρήτη και πηγαίνει στο Κιρσεχίρ, προκειμένου να μαθητεύσει στον κεντρικό τεκέ των Μπεκτασήδων. Μετά το πέρας της μαθητείας του επιστρέφει στην Κρήτη συνεχίζοντας τη λειτουργία του τεκέ. Η ακριβής χρονολογία του ταξιδιού, καθώς και το διάστημα παραμονής του στον κεντρικό τεκέ του τάγματος δεν είναι γνωστά. Ανάμεσα πάντως στο έτος 1674 και το έτος 1711 διαπιστώνεται ασυνέχεια στα πρόσωπα που αναλαμβάνουν το αξίωμα του σεΐχη. Το Μάρτιο του 1700 φαίνεται να αναλαμβάνει το αξίωμα κάποιος Μεχμέτ Ντεντέ, γιος Ιβάζ, ο οποίος αποστέλλεται στην Κρήτη από τις κεντρικές αρχές του τάγματος ως ο νέος σεΐχης. Επομένως, καθίσταται σαφές ότι το τάγμα των Μπεκτασήδων λειτουργεί συγκεντρωτικά, με τις αρχές του να εμπλέκονται ενεργά στη

διαδικασία διαδοχής στο αξίωμα του σεΐχη, σε έναν τεκέ που βρίσκεται πολύ μακριά από το Κιρσεχίρ.

Παράρτημα

Το αφιερωτήριο έγγραφο του τεκέ του Χορασανί-ζαντέ στο Ιναντιγέ Μεταγραφή στα σύγχρονα τουρκικά¹²¹

Nişân-ı şerif-i âlî-şân- ı sâmi-mekân- ı sultân- ı ve turga- yı garrâ- yı cihân-
sitân-ı hâkânî bi' l-avni'r – rabbânî ve bi' s-sûreti' s-samedânî hükmü oldur ki:
Çün Hazret-i Hüdâ-yı hayy-ı nasîr ve cenâb- ı hudâvend-I hayât-bahş-ı bî-
vezîr ve huve alâ külli şey'in kadîr.

Benim zât-ı hilâfet-meâbimi "Innâ cealnâki halîfeten fi'l-ard" teşrî-fiyle mâlik-I
mülk ü tâc u serîr ve mefâtiḥ-I erzâk-I mukaddere-i havâss u avâmı yed-i
müeyyedime teslîm ü teshir idüp "ve câhidû fi rebîli'llahi fi'emuvalikum ve
enfisikum" nass-ı şerîfiyle gazâ vü cihâdı ferman ve cünûd-ı nusret-
mev'ûdumun süyûf-ı zafer – vürûduna, "Nasrun min Allâhi ve fethun karîb"
beşâreti [kilk-i] kudret-i ezelî [ile] tahrir olunduğu mûmâyân olup bi-
avnillhi'l-Meliki'l-ekber Girit cezîresi feth ü teshîr olunmak müyesser olmağla
sevâmi-i esnâm, cevâmi-i ehl-i islâm ve meâbid-i evsân, mesâcid-i erbâb-ı
îmân olup kurâ ve mezârî'i müceddeden tahrîr ve defter-i icmâl u mufassala,
evkâf ve emlâk ve havâs ve zeâmet ve timâr olmak üzre kayd ü tastîr olunup
memâlik-i mahrûsa-i Osmanîye'ye munzam u mülhak olmak Hazret-i Kâdir-i
mutlak, zamân-ı saâdet-encâmıma müyesser ü nasib eyledi.

Fe-hamden lehû sümme Hamden lehu

Alâ mâ hedânâ tarîka'n niam

Ve şükren lehû şümme şükren lehû

Alâ mâ k[en] ânâ ridâe'l-kerem

Fe-la-cerem bu mevhîbe-i ilâhî ve cezîle-i burhânînîn edâ-yı şükrü için
zimmet-i aliyye-i şâhâneme vâcib ü ehemm oldu ki âmme-i ibâd inâyet-i
ihsâninla ber-murâd olalar. Binâen alâ zâlik sâlik-i mesâlik-i magfi ret, mâlik-i

¹²¹ Köprülü, ö.n., 66 -68

hakikat, iftiharü'l-ârifîn fi'l-âfâk sadrû'l-vâsılîn bi'l- istihkak merhum Hacı Bektaş-ı Velî kaddes Allâhu sırrehu'l-azîzîn fukarâsından râfi'-i tevki'-i refû'ş-şân'ı hâkânî, kıdvetü's-sulehâ'î's-sâlihîn DervişAli zîde salâhulu Ordu-yı hümâyûnuma gelüp beş seneden berü Girid cezîresinde bektâş fukarâsiyla leyl ü nehâr asâkir-i nusret- encâmımın muzaffer ü mansur ve a'dâ-yı bed-nihâdın münhezim ü mahkûr olmalarına ed'ıye-i hâliseden hâlî olmakdıklarından mâadâ, müceddeden binâ olunan kal'enin kurbünde hasbenden lillâhi teâlâ bir tekye bünyâd idüp eyyâm ü leyâl izdiyâd-ı ömr ü devletim ve imtidâd-ı izz ü şevketim da'vâtına bi'l-gudüvvi ve'l-âsâl müdâvemet ü iştigâl üzre olup, lâkin ziyâde fakîrû'l-hâl ve bâb-ı maîşette muztaribü'l-ahvâl olmalarıyla Kandiye sancağında Pedyâ nâhiyesinde Voni nâm karye tekyelerine vakf ve kendülerinin hakk-ı meşrûtaları olmak bâbında istid'â-yi inâyet etmeğın haklarında mezîd ânâyet-i mülûkem zuhûra gelüp zıkr olunan karye cizyeden mâadâ hudûd u sınuru ve âşâr u rüsûmu ve evlâdü'l-evlâd reâyâsı ve ispençesiyle tekye-i mezbûreye vakf ve vâki' olan mahsûlât u rüsûmâtı ve tekyede sâkin olan fykarânın maûnet ve sâir levâzımâtına meşrût olmak üzre bu vakıfnâme hümâyûn-ı mevhibet-makrûnu verdim ve buyurdum ki zıkr olunan Voni nâm karye, cizyesinden gayri reâyâ ve evlâd ve evlâd-ı reâyâsı ve ispençesiyle ve sınuru dâhilinde olan arâzi ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresi ve uyûn ve enhâr ve tarla ve cibâli ve bağ u bahçe ve zeytûnlükleri ve âşâr-ı şer'ıyye ve rüsûmâtı ve yava ve kaçkun ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve müjdegânesi ve beytü'l-mâl-i âmme ve resm-i âsiyâb ve resm-i küvare ve resm-i ve arûsâne ve tapu-yı zemîn ve deşt – bânî ve bâd-ı hevâ ve sâir müteveccihâtı ve bi'l-cümle âmme-i hukûk-ı şer'ıyye ve rüsûmuyle mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kadem serbestî olmak üzre hibe ve vakf-ı şer'ıyyile vakf idüp tekyenin vakfı ve vâki' olan mahsûlât u rüsûmâtı, içinde sâkin olan dervîşânın maûnet ve sâir levâzımâtının hakk-ı meşrûtu ola. Mâdâm ki mezkûr Derviş Ali, hayatta ve tekye-i mezbûrenin meşîhati hizmetinde dâim ve kâ'im olur, karye-i mezbûreyi zapt ve mahsûlâtını ahz ü kabz idüp minvâl-i muharrer üzre

fukarânın maûnet ve sâir levazımâtına sarf eyliye. Ba' de'l-vefât her kim beктаşilerden tekye-i mezbûrenin meşîhati hizmetinde olup tekyede sâkin olur ise ol zapt idüp, ilâ yevmi'l-mev'ûd müstemid ü mümid ve vech-i mecrûh üzre mutasarrıf olalar. Ol bâbda cevâhir-i esdâf-ı hilâfet-i kâmrânî ve kevâkib-i burc-ı saltanat-ı cihân-bânî olan benim evlâd u emcâd-ı âlî-nijâdımdan nisâb-ı a`kâb-ı haşmet-şîârımdan ve vüzerâ-yı izâm ve vükelâ-yı kirâm ve defter dârân-ı erkân-ı ma'delet-âsârımdan ve ekâbir ü efâzıl ve cümle eâli vü esâfil ve mutasarrıfın ve mübâşirîn-i a`mâlimden hiç ferd kâinenmen kâne ve keyfe mâ kân mâni' u dâfi' olmaya ve dahl ü taarruz kılmaya.

Her kim tebdîl ü tağyîr murâd eder ise, "Fe-men beddelehu ba'de mâ semiahu fe-innemâ ismuhu ala'llezîne yübeddilûnehu inne'llâhe semîun Alîm" va'd-i ekyedinin fehvâ-yı şedîdî ile dâreynde şerm-sâr u melâl u masîr-i gazabı Hazret-i Rabbi'l-müteâl olalar, şöyle bileler, alâmet-i şerîfe îtimâd kılalar.

Tahrîren fî evâsıt-ı şehr-i cemâziyelâhır sene sittîn ve elf mine'l-Hicreti'n nebeviyye aleyhi efdalü's-salâti ve ekmelü't-tahiyye. [Be-] kal'e-i sûr-ı cedîd.

Μετάφραση

Η διαταγή του έξοχου και υψηλού σουλτανικού σημείου και του λαμπρού και κοσμοκρατορικού ηγεμονικού τουγρά είναι η εξής, με τη βοήθεια του Θεού:

Επειδή ο Εξοχότατος Κύριος και Αυθέντης, Αρωγός και Ζωοδότης και Παντοδύναμος, τιμώντας το χαλιφάτο μου με το Λόγο Του «Σε έχουμε κάνει κυβερνήτη πάνω στη γη»,¹²² έδωσε στα χέρια μου την εξουσία, το στέμμα και το θρόνο και τα κλειδιά των αναγκαίων αγαθών των υψηλών και ταπεινών προσώπων· και επειδή διέταξε με το έξοχο Δόγμα Του «Αγωνιστείτε με τις

¹²² Κοράνι, 38:26.

περιουσίες και τον εαυτό σας για τη θρησκεία του Αλλάχ»¹²³ τον ιερό πόλεμο και, με το χαρμόσυνο νέο από τον [κάλαμο] της Αιώνιας Δύναμής του «βοήθεια από τον Αλλάχ και γρήγορη κατάκτηση άλλων χωρών»¹²⁴ οι νικηφόρες στρατιές μου έφτασαν με τα ξίφη στη νίκη· και αφού επετεύχθη, με τη βοήθεια του Μεγάλου Κυρίου η κατάκτηση της νήσου Κρήτης, οι ναοί και τα μοναστήρια των ειδωλολατρών μετατράπηκαν σε τζαμιά και μεστζίτια των πιστών του ισλάμ, απογράφηκαν εκ νέου τα χωριά και οι καλλιεργούμενες γαίες και καταγράφηκαν σε αναλυτικό και συνοπτικό κατάστιχο ως βακούφια, μούλκια, χάσια, ζιαμέτια και τιμάρια. ο Παντοδύναμος και Απόλυτος Κύριος στάθηκε αρωγός στην προσάρτηση [της νήσου Κρήτης] στις προστατευόμενες από το Θεό οθωμανικές επαρχίες επί της αίσιας βασιλείας μου. Δόξα και δόξα ξανά και ξανά στον δρόμο των χαρίτων του. Ευχαριστία και ευχαριστία ξανά και ξανά για την ένδοξη συναινέσή του.

Για να αποτίσουμε παντοιοτρόπως ευχαριστία για το θείο αυτό δώρο, η Υψηλότητά μου έκρινε αναγκαίο και σπουδαίο το σύνολο των πιστών να ικανοποιηθεί μέσω ευεργεσιών. Ως εκ τούτου, ο φέρων το υψηλό αυτό σουλτανικό σημείο [έγγραφο], καύχημα μεταξύ των ευσεβών, ο δερβίσης Αλή (ας αυξάνεται η ευσέβειά του), εκ των ταπεινών του ακολούθου του δρόμου της θείας χάρης, κυρίου του θείου βασιλείου της αλήθειας, αγκαϊσματος των σοφών των οριζόντων, επικεφαλής εκείνων που αξιώθηκαν να συνενωθούν πνευματικώς με το Θεό, του συγχωρεμένου Χατζή Μπεκτάς Βελή (είθε ο Θεός να τον καθαγιάζει), ήρθε στο Αυτοκρατορικό μου Στρατόπεδο και, εδώ και μια πενταετία στο νησί της Κρήτης, δεν έπαψαν με τους φτωχούς μπεκτασήδες του νυχθημερόν να προσεύχονται ειλικρινώς για τη νίκη των στρατιωτών μου και τη συντριβή των απαίσιων εχθρών. Επιπλέον, οικοδόμησαν, με τη βοήθεια του Υψίστου Θεού, έναν τεκέ πλησίον του νεόκτιστου κάστρου και προσεύχονται νυχθημερόν και αδιαλείπτως, από τα χαράματα ως αργά τη νύχτα, για τη μακροήμερευση της ζωής και της

¹²³ Κοράνι, 9:41.

¹²⁴ Κοράνι, 61:13.

βασιλείας μου, της δόξας και του μεγαλείου μου. Καθώς όμως είναι φτωχοί και υποφέρουν για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, ζήτησαν να ευεργετηθούν, ώστε να αφιερωθεί (vakf) στον τεκέ και να προσδεθεί στους ίδιους το χωριό ονόματι Βόνη, στο ναχιγέ Πεδιάδας του σαντζακιού του Χάνδακα. Με τη μεγάλη χάρη μου, εξέδωσα το παρόν αυτοκρατορικό αφιερωτήριο έγγραφο (vakfname-i hümayun) ευεργεσιών, ώστε το προαναφερθέν χωριό να αφιερωθεί στον εν λόγω τεκέ, με τα σύνορά του, με τις δεκάτες και τα τέλη του, με τους ραγιάδες και τη σπέντζα του, πλην του κεφαλικού του φόρου, και οι πρόσοδοι και τα φορολογικά έσοδά του να προσδεθούν στα είδη πρώτης ανάγκης και τα λοιπά χρειώδη των φτωχών που κατοικούν στον τεκέ. Διέταξα τα εξής: Δώρισα και αφιέρωσα το προαναφερθέν χωριό ονόματι Βόνη, ελεύθερο υποχρεώσεων (serbesti olmak üzere), με τους ραγιάδες του, τα παιδιά τους και τα παιδιά των παιδιών τους, εκτός του κεφαλικού τους φόρου, τη σπέντζα τους, τις γαίες εντός των συνόρων του χωριού, τα καρποφόρα και μη δέντρα του, τις πηγές, τα ποτάμια, τα χωράφια, τα όρη, τα αμπέλια, τους κήπους και τους ελαιώνες του, τις ιερές δεκάτες και τα τέλη του, τα έσοδα από τα πρόστιμα για εύρεση ζώων και φυγάδων, τα έσοδα από τις απολεσθείσες περιουσίες, τα έσοδα των πλειστηριασμών, το τέλος μύλων, το τέλος κυψελών, το τέλος γάμων, το τέλος τίτλων, το δραγατιάτικο, τα διάφορα τέλη του «αέρα» και τα λοιπά έσοδα, εν ολίγοις με το σύνολο των ιερών δικαιωμάτων και των τελών του. Οι πρόσοδοι και τα τέλη του ας προσδεθούν στα είδη πρώτης ανάγκης και τα λοιπά χρειώδη των δερβίσηδων που κατοικούν στον τεκέ. Όσο ο προρρηθείς Δερβίσης Αλή βρίσκεται εν ζωή και υπηρετεί ως σεΐχης στον εν λόγω τεκέ, ας κατέχει το προαναφερθέν χωριό και ας εισπράττει τις προσόδους του, ώστε να τις δαπανά για τα είδη πρώτης ανάγκης και τα λοιπά χρειώδη των φτωχών [δερβίσηδων]. Μετά το θάνατό του, ας κατέχει [το προαναφερθέν χωριό] όποιος από τους μπεκτασήδες υπηρετεί ως σεΐχης και κατοικεί στον τεκέ, ώστε [οι μπεκτασήδες] να το εξουσιάζουν κατά τον προαναφερθέντα τρόπο μέχρι την Ημέρα της Κρίσεως.

Κανείς, από τα παιδιά και τους απογόνους μου, ευλογημένους και πολύτιμους διαδόχους του κοσμοκρατορικού σουλτανάτου μου, τους μεγάλους βεζιρηδες, τους ένδοξους πληρεξούσιους μου, τους ντεφτερντάρηδες μου, τους μέγιστους και προεξέχοντες και από όλους όσους εξαρτώνται από εμένα, σε καμία περίπτωση, να μη σταθεί εμπόδιο και φέρει προσκόμματα σε όσα αναφέρθηκαν παραπάνω. Όποιος θελήσει να αλλάξει και να μεταβάλει τα παραπάνω, ας υποστεί την οργή του Εξοχότατου Θεού και την κατάρα του σε αυτό και τον επόμενο κόσμο, σύμφωνα με την αυστηρή προειδοποίησή Του: «Αν κανείς αλλάξει τη διαθήκη, αφού την έχει ακούσει, η ενοχή βαρύνει αυτόν που έκαμε την αλλαγή. Γιατί ο Αλλάχ ακούει και γνωρίζει τα πάντα.»¹²⁵

Αυτά τα γνωρίζουν και να δείχνουν εμπιστοσύνη στο έξοχο σύμβολο.

Γράφτηκε στα μέσα του μήνα Τζεμαζιουλάχιρ του έτους 1060 από την Εγίρα του Προφήτη (οι προσευχές μας μαζί του) [11-20 Ιουνίου 1650]. Στο νέο κάστρο.

Μαρτυρούν:

Ο ταπεινός βεζιρης Χουσεϊν βεβαιώνει ότι όσα έχουν γραφεί παραπάνω είναι σύμφωνα με τη διαταγή.

Ο ταπεινός βεζιρης Κενάν βεβαιώνει ότι όσα έχουν γραφεί παραπάνω είναι σύμφωνα με τον ιερό νόμο.

Ο ταπεινός βεζιρης Σουλεϊμάν βεβαιώνει για την ορθότητα του εγγράφου.

Ο βεζιρης Χουσεϊν, αρχιστράτηγος της εκστρατείας της Κρήτης, βεβαιώνει ότι όσα έχουν γραφεί παραπάνω είναι σύμφωνα με τον ιερό νόμο.

Ο ταπεινός Μεχμέτ, μιρμιράν των Χανίων, ντεφτερντάρης και απογραφείας της νήσου Κρήτης βεβαιώνει ότι όσα έχουν γραφεί παραπάνω είναι σύμφωνα με τη διαταγή

¹²⁵ Κοράνι, 2: 181.

Ο Ραμαζάν, ο καδής του Αυτοκρατορικού Στρατοπέδου,
Με την επικύρωση του Γεγέν Μεχμέτ Πασά
Διατάχθηκε να καταχωριστεί στο οικείο κατάστιχο, στις 12 Τζεμαζιγιουλάχιρ
154 [25 Αυγούστου 1741]

Βιβλιογραφία

1. Algar, Ayla, "Food in the Life of the Tekke" στο *The Dervish Lodge. Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, επιμ. Raymond Lifchez, Μπέρκλεϊ -Οξφόρδη, University of California Press 1992, 296 – 303
2. Αναστασόπουλος, Αντώνης, «Δερβίσηδες και δερβισικοί τεκέδες στην Κρήτη των αρχών του 19^{ου} αιώνα : θρησκευτικές, κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες», στο *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2005 σελ. 139 – 150
3. Barnes, R. John, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Λάιντεν – Νέα Υόρκη, E.J. Brill, 1986
4. Βαρούχα, Μ. – Φωτεινή Χαιρέτη και Μαρίνος Σαρηγιάννης, *Ιεροδικείο Ηρακλείου – Πέμπτος Κώδικας μέρος α' (1673 – 1675)*, επιμ. Ελ. Ζαχαριάδου, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2008
5. Bayraktar, Elif, *The implementation of ottoman religious policies in Crete 1645 - 1735: Men of faith as actors in Kadi Court*, Bilkent University Ankara 2005 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή)
6. Bierman, A. Irene, "The Ottomanization of Crete" στο *The Ottoman City and its Parts*, επιμ. I.A. Bierman, R. A. Abou – el- Haj, D. Preziosi, Νέα Υόρκη, Aristide D. Caratzas, 1991, 59 – 63
7. Birge, K. John, *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο, Hartford Seminary Press, 1937
8. Cahen, Claude, "dhimma", *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, τ. II, επιμ. P. Bearman – Th. Bianquis – C.E. Bosworth – E. van Donzel – W.P. Heinrichs, Λάιντεν, Brill, 1959
9. Clayer, Nathalie. – Popovic Alexandre., "Les réseaux soufis dans la Crète Ottomane", στο *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule : Crete, 1645 -*

- 1840, επιμ. Antonis Anastasopoulos, Ρέθυμνο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008, 211 - 230
10. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kültürhanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, επιμ. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, τ. 10, Κωνσταντινούπολη, Yarı Kredi Yanınları, 2003
 11. Εβλιά Τσελεμπί, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668 – 1671). Πελοπόννησος – Νησιά Ιονίου – Κρήτη – Νησιά Αιγαίου*. Εισαγωγή, απόδοση από τα τουρκικά, σημειώσεις Δ. Λούπης, Αθήνα, Εκάτη, 1994
 12. Ζαχαριάδου, Ελισάβετ, «Η θρησκευτική ζωή στην Κρήτη κατά τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας» στο *Σιναϊτικά Μετόχια σε Κρήτη και Κύπρο*, Αθήνα, Επτάλοφος, 2009, 9 - 31
 13. Faroqhi, Suraiya, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μετάφραση Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, Αθήνα, Εξάντας, 2000
 14. Faroqhi, Suraiya “ Agricultural Activities in a Bektashi Center :the tekke of Kizil Deli 1750 - 1830” στο *Südost – Forschungen* 35 (1976), 69 – 99
 15. Faroqhi, Suraiya, “ The Tekke of Haci Bektaş : Social Position and Economic Activities” στο *Middle East Studies*, 7 (1976), 183 – 208
 16. Finkel, Caroline, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300 – 1923*, μετάφραση Μιχάλης Δελέγκος, Αθήνα, Διόπτρα, 2007
 17. Gibb, Hamilton – Harold Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, μετάφραση Ηλίας Κολοβός, τ.1 Αθήνα, Παπαζήση, 2005
 18. Greene, Molly, *Κρήτη ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των πρώιμων νεότερων χρόνων*, μετάφραση Ελένη Γκαρά – Θέμις Γκέκου, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2005
 19. Greene, Molly, “ An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete”, στο *Mediterranean Historical Review*, 11 (1996), 60 – 78
 20. Gülsoy, Ersin, *Girit’ in fethi ve Osmanlı idaresinin kurulması (1645 – 1670)*, Κωνσταντινούπολη, Tatav, 2004

21. Ιναλτζίκ, Χαλίλ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300 – 1600*, μετάφραση Μιχάλης Κοκολάκης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995
22. Inalcik, Halil – Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300 – 1600*, μετάφραση Μαρίνος Σαρηγιάννης, τ. Α', Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2008
23. Κάκος, Δημήτρης, *Το τάγμα των Μπεκτασήδων στη Μικρά Ασία (14^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα). Κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές παράμετροι. Οι μαρτυρίες των περιηγητών*, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2006
24. Καραντζίκου, Ελένη και Πηνελόπη Φωτεινού, *Ιεροδικείο Ηρακλείου – Τρίτος Κώδικας (1669/73 – 1750/67)*, επιμ. Ελ. Ζαχαριάδου, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2003
25. Kolonos, Elias, “A Town for the Besiegers: Social Life And Marriage in Ottoman Candia outside Candia (1650 - 1669)”, στο *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule : Crete, 1645 - 1840*, επιμ. Antonis Anastasopoulos, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 2008, 103 – 175
26. Κολοβός, Ηλίας, «Ορθόδοξα μοναστήρια και δερβίσικοι τεκέδες : προς μια συγκριτική προσέγγιση του οικονομικού και πολιτικού τους ρόλου στην οθωμανική κοινωνία» στο *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική : από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, επιμ. Ηλίας Κολοβός, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, 235 - 251
27. Κολοβός, Ηλίας – Μαρίνος Σαρηγιάννης, «Οθωμανικές πηγές για τον Κρητικό πόλεμο : μία επισκόπηση», *Ο Κρητικός Πόλεμος, Από την ιστορία στη λογοτεχνία*, επιμ. Στ. Κακλαμάνης, Ηράκλειο, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2008, 183 – 214
28. Köprülü, Fuad Orhan, “Usta-zâde Yunus Bey'in meçhul kalmış bir makalesi: Bektaşiliğin Girid'de intişârı”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1979-80), σ. 37 -86

29. Kreiser, Klaus, "The Dervish Living" στο *The Dervish Lodge. Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, επιμ. Raymond Lifchez, Μπέρκλεϊ - Οξφόρδη, University of California Press, 1992, 49 – 56
30. Λαϊτου, Σοφία, *Η Σάμος κατά την οθωμανική περίοδο: πτυχές του κοινωνικού και οικονομικού βίου, 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2002
31. Lifchez, Raymond, "The Lodges of Istanbul" στο *The Dervish Lodge. Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, επιμ. R. Lifchez, Μπέρκλεϊ - Οξφόρδη, University of California Press, 1992, 85
32. Parmaksizoglu, İsmet., "Husayn Pasha", *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, τ. II, επιμ. P. Bearman – Th. Bianquis – C.E. Bosworth – E. van Donzel – W.P. Heinrichs, Λάιντεν, Brill, 1959
33. Πεπονάκης, Μανόλης Γ., *Εξιλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645 – 1899)*, Ρέθυμνο, Νέα Χριστιανική Κρήτη, 1997
34. Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1964
35. Σπυρόπουλος, Γιάννης, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού : οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750 – 1826*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2014 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή)
36. Tschudi, Rudolf, "Bektāshiyya", *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, τ. II, επιμ. P. Bearman – Th. Bianquis – C.E. Bosworth – E. van Donzel – W.P. Heinrichs, Λάιντεν, Brill, 1959
37. Tournefort, Joseph Pitton de, *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους. 1700 -1702*, μετάφραση Μάκης και Μυρτώ Απέργη, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2003
38. Χιδίρογλου, Παύλος, « γιολατρεία και μοναχική ζωή τ ν Τούρκων Μωαμεθαν ν ν Κρήτ » στο *Κρητικά Χρονικά*, 22 (1970), 211 – 235

39. Ζεγκίνης, Ευστράτιος Χ., *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, 1988
40. Veinstein, Gilles, "Les règlements fiscaux ottomans de Crète" στο *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule : Crete, 1645 - 1840*, επιμ. Antonis Anastasopoulos, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2008, 3 – 16
41. Ψηφιακή Κρήτη, Οθωμανικά μνημεία, λήμμα «Ιμαρέτι του Γκαζί Ντελί Χουσεΐν Πασά στο Ρέθυμνο», <http://digitalcrete.ims.forth.gr>, επιμ. Η. Κολοβός